

समानो मन्त्रः (ऋग्वेद)

समानी प्रपा (अथर्ववेद)

प२७

ओनलाईन

वर्ष : ४

स्थापना वर्ष : १९६०

मार्च : २०१०

अंक : ८

: परामर्शनसमिति :

भगवतीकुमार शर्मा
प्रमुખ

लोणाभाई पटेल
वरिष्ठ कार्यवाहकसमिति सल्य

प्रफुल्ल रावल
प्रकाशनमंत्री

: तंत्री :

योगेश जोषी

: सळतंत्री :

प्रफुल्ल रावल

गुजराती साहित्य परिषद

मेघाणी ज्ञानपीठ m क. ला. स्वाध्यायमंदिर

गुजराती साहित्य परिषद (प्रकाशन विभाग), गोवर्धन(भवन, आश्रम मार्ग,
'राधम्स' पाछण, नदीकिनारे, अमदावाद-३८० ००८
झोन अने ફેક્સ : २६५८७८४७

Web-site : www.gujaratisahityaparishad.org

www.gujaratisahityaparishad.com

अ नु क म

परिषद-प्रमुખनो पत्र

कविता

'गुजराती शाश्वी वाश्वी राश्वीनो वकील छुं.' □ भगवतीकुमार शर्मा
यार गळल □ नीतिन वडगामा, बा □ हिलीप जोशी, संध्या ढणी ?
□ भानुप्रसाद पंड्या, वरसो पडेलां भीतरथी... □ अनिल यावडा

भारतीय साहित्य

समीक्षा/ग्रंथावलोकन

त्रण काव्यो □ भीरां तारणेकर, अनुवादक : काजल ओजा वैद्य
'मेणो' विशे □ नवनीत जानी, अे पण गळल, आ पण गळल □ डो.
अेस. अेस. राडी, जनुनथी भरडाया वगरनी डिजरतकथा □ अेस. डी.
डेसाई, बालपुष्पो प्रत्येनुं वडाल □ श्रद्धा त्रिवेदी

पत्रसेतु

धीरेन्द्र महेता

परिषदवृत्त

संकलन : राजेन्द्र पटेल

साहित्यवृत्त

संकलन : प्रफुल्ल रावल

आवरणचित्र

नबीभक्ष मनसुरी

પરિષદ-પ્રમુખનો પત્ર

‘ગુજરાતી શાણી વાણી રાણીનો વકીલ છું.’

ગુજરાતી ભાષાના ભાવિ અસ્તિત્વ વિશે સુજ્ઞ જનોએ આશંકાયુક્ત ચિંતા વ્યક્ત કરી તે કાંઈ આટલા ટૂંકા સમયગાળામાં નામશેષ ન થઈ શકે. ભાષાઓ અને બોલીઓના ઉદ્ભવ, વિકાસ અને ક્યારેક વિલય એ લગભગ એક સતત ચાલતી પ્રક્રિયા છે. હજી થોડાક જ દિવસો પૂર્વે એક ભાષા અથવા બોલીના સંપૂર્ણ વિલયના સમાચાર જાણ્યા. આન્દામાનમાં બો જાતિ અને તેની ભાષા અથવા બોલીનું નામ પણ બો. બો બોલી બોલનાર અને સમજનાર એકમાત્ર વૃદ્ધ મહિલાનું થોડાક દિવસો પૂર્વે જ પંચ્યાશી વર્ષની વયે અવસાન થતાં બો બોલી નામશેષ થઈ ગઈ છે. ભાષા કે બોલી પરત્વે ભવિષ્યે બની શકનારી એક કરુણાંતિકાનો પણ મારે ઉલ્લેખ કરવો જોઈએ. પારસી જેવી ભલી, ઉદાર, પ્રેમાળ, દેશભક્ત કોમની આ વાત છે. પારસીઓ બહુધા ગુજરાતી છે અને તેઓ જે પારસીશાઈ ગુજરાતી બોલે છે તેને હું ગુજરાતી ભાષાની એક બોલી ગણવા પ્રેરાઉં છું. વારંવાર કહેવાઈ ચૂક્યું છે કે પારસીઓની વસતિ ક્રમશઃ ઘટતી જાય છે. અનેક પારસીઓ વિદેશોમાં વસે છે. એક મોટો હિસ્સો મુંબઈમાં રહે છે. સ્વાભાવિક રીતે જ આ બધા પારસીઓની રહેણીકરણી અને ભાષા પર અંગ્રેજિયત તથા અંગ્રેજીનો ઘણો પ્રભાવ છે. ભય રહે છે તે મુજબ જો પારસીઓની વસતિ ઘટતી જાય અને ગુજરાત તથા ગુજરાતી ભાષા સાથેનો પારસીઓનો સંપર્ક ક્ષીણ બનતો જાય તો કદાચ ભવિષ્યે ગુજરાતીની એક બોલી સમાન પારસી ગુજરાતી બોલીનો વિલય તોળાય અને ગુજરાતી માટે તે જેવીતેવી હાણ નહિ હોય. પણ કાળાં વાદળાંને રૂપેરી કિનાર હોય જ. આશાપ્રેરક બલકે શ્રદ્ધાવર્ધક હકીકત એ છે કે ગુજરાતીઓમાં માતૃભાષા અંગેની જાગૃતિ વધવાના અણસાર શરૂ થઈ ચૂક્યા છે. તા. ૨૧મી ફેબ્રુઆરીનો ‘આંતરરાષ્ટ્રીય માતૃભાષા દિવસ’ ગુજરાતમાં ગયા વર્ષથી વિશેષ ઉત્સાહપૂર્વક ઊજવાય છે અને આ વર્ષે તો તેમાં ઉત્સાહની મોટી ભરતી ચઢી છે. લગભગ બધાં જ શહેરોમાં તે દિવસે ભાષા-યાત્રાઓ, પરિસંવાદો, વિદ્યાર્થી સ્તરે સ્પર્ધાઓ ઇત્યાદિનું આયોજન થયું છે અને એ રીતે એક વાયુમંડળનું નિર્માણ થયું છે.

‘પરિષદ’ના પૂર્વ પ્રમુખ શ્રી નારાયણભાઈ દેસાઈએ ‘પરિષદ’ને ઉપક્રમે સાહિત્યયાત્રાઓ શરૂ કરાવી. ‘પરિષદ’ના નવા કાર્યવાહકોએ તો સાહિત્યયાત્રાની એ પ્રવૃત્તિને ચાલુ રાખવાનો, વિસ્તારવાનો સંકલ્પ કર્યો જ છે, પણ તદ્દુપરાંત શ્રી નારાયણભાઈ દેસાઈના એ વિચાર-આચાર-બીજના અન્યત્ર પણ તૃણાંકુરો ફૂટવા લાગ્યા છે જે સંતોષજનક અને શ્રદ્ધાવર્ધક સ્થિતિ છે. નિબંધકાર, વિચારક, શિક્ષક અને વક્તા ડૉ. ગુણવંત શાહની ‘નરસિંહથી નર્મદ’ની ‘માતૃભાષા વંદના યાત્રા’ને આનું તાજું ઉદાહરણ લેખી શકાય. તા. ૩૦મી જાન્યુઆરીએ જૂનાગઢથી આરંભાઈ તા. ૬ ફી ફેબ્રુઆરીએ સૂરતમાં સમાપ્ત થયેલી આ યાત્રા ગુજરાતનાં અઢાર શહેરોમાં ફરી અને કુલ ચાળીસ સભાઓનું તદ્દતર્ગત આયોજન થયું. સર્વત્ર સારો જનસમૂહ ઊમટ્યો. ‘ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદે’ આ યાત્રાને પૂરો સહકાર આપ્યો. યાત્રાની સાથે જ ગુજરાતી ભાષાનાં ચૂંટેલાં એકસો એક પુસ્તકોનું

પ્રદર્શન ફરતું રહ્યું અને લોકોએ સારી સંખ્યામાં પુસ્તકો ખરીદ્યાં પણ ખરાં. ‘ગુજરાતી પુસ્તકો બહુ વેચાતાં અને વંચાતાં નથી’ તેવી આપણી લાંબા સમયની ફરિયાદ છે, પણ હવે સહુને સમજાવા માંડ્યું છે કે લોકો પુસ્તકો સુધી ન આવતા, ન આવી શકતા હોય તો હવે પુસ્તકોએ બધી છોછ છોડીને સામે ચાલીને લોકો સુધી પહોંચવું પડશે.

ઉપરોક્ત ‘માતૃભાષા વંદના યાત્રા’ દરમિયાન સ્વાભાવિક રીતે જ ગુજરાતી ભાષા વિશે મહિમ્નસ્તોત્રો ઉચ્ચારાયાં. આધુનિક માતાઓની મૂંઝવણને વાચા મળી : ‘મારે મારા બાળકને ભવિષ્યે સફળતાના ઉચ્ચ શિખરે પહોંચવું જોવું છે, પણ તે શિક્ષણના અંગ્રેજી માધ્યમ વિના આજની દુનિયામાં શક્ય બનશે ખરું ?’ આ વાસ્તવિક મૂંઝવણનું સમાધાન પણ બે’ક વક્તાઓએ સૂચવ્યું. માધ્યમ તો ગુજરાતી જ હોય અને તેની સમાનાન્તરે અંગ્રેજીના ઉત્તમ શિક્ષણની સુવિધા હોય; જ્યાં અંગ્રેજી માધ્યમ અનિવાર્ય લાગતું હોય ત્યાં પણ તેની પડછે ગુજરાતીના ઉત્તમ શિક્ષણની વ્યવસ્થા અનિવાર્યતઃ હોય જ.

પણ એક મુદ્દે સહુ સંમત થશે : ગુજરાતી ભાષાના અસ્તિત્વ અંગેની આશંકા માત્ર યાત્રાઓ અને જોશીલાં ભાષણોથી નિર્મૂળ નહિ થાય. વળી આવા ઉપક્રમોમાં માતૃભાષાનો પદાર્થ કેન્દ્રમાં રહેવો જોઈએ. ખુશીની વાત એ છે કે સાહિત્ય-યાત્રાઓ અને ‘માતૃભાષા-દિવસ’ની ઉજવણીની સાથોસાથ આ ઉપક્રમોનાં અનુગામી પગલાંઓ પરત્વેનું સહચિંતન પણ શરૂ થઈ ચૂક્યું છે અને ગુજરાતી ભાષાની ગરિમાની પુનઃ સ્થાપનાનો પ્રજાકીય, સંસ્થાકીય અને શાસકીય એમ ત્રિવિધ સ્તરે પુરુષાર્થ પ્રારંભાયો છે. પુસ્તકાલય-પ્રવૃત્તિનું સુવ્યવસ્થિત વિસ્તરણ, પુસ્તકાલય-પ્રસારના વ્યાપક, દષ્ટિવંત પ્રયત્નો, ઉત્તમ પુસ્તકોની સહજ પ્રાપ્યતા, લોકજીવનને સીધો ટકોરો મારે તેવા સાહિત્યસર્જન ભણીનો સર્જકોનો ઝોક, સાહિત્યકારો, શિક્ષકો, અધ્યાપકો અને પત્રકારોની સાહિત્ય પ્રત્યેની ઈમાનદારી, સાહિત્યસંસ્થાઓનું પ્રવૃત્તિસાતત્ય અને તેઓની લક્ષ્ય પરત્વેની અસંદિગ્ધતા, અભિયાનમાં સહુ કોઈને, કશા ભેદભાવ વિના જોડવાની વિવેકબુદ્ધિ અને સમગ્ર પુરુષાર્થને શાસનતંત્રનું સ્વાર્થરહિત સમર્થન : આવાં અનેક વાનાંઓનાં સહઅસ્તિત્વ તથા સમાયોજન વડે જ ગુજરાતી ભાષાના પુનરુત્થાનનો ઉદ્દેશ સફળ થઈ શકે, અને ‘વિવેક-બૃહસ્પતિ’નું બિરુદ ધરાવતી ગુજરાતી પ્રજામાં એટલી શ્રદ્ધા રાખવાપણું હજી ટકેલું છે, અન્યથા ચેકબુક, પાસબુક અને હિસાબી ચોપડાઓ ઉપરાંત નરસિંહ મહેતાથી માંડીને આજના નવીનતમ સર્જક પર્યન્ત ગુજરાતીની અક્ષરયાત્રા અખંડ ન રહી હોત. દલપતરામે સગૌરવ લખ્યું હતું :

‘ગુજરાતી શાણી વાણી રાણીનો વકીલ છું.’

ગુજરાતી પ્રજા અને વાણી બંને શાણી છે. તેને આજે આવશ્યકતા છે દલપતરામ જેવા અસંખ્ય વકીલોની. ચાલો, આપણે ગુજરાતી શાણી વાણી રાણીના કદાચ વકીલ ન થઈ શકીએ, પણ તેના ગુમાસ્તા તો થઈએ.

૧૧-૨-૨૦૧૦

ભગવતીકુમાર શર્મા

પરબ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના સભ્યપદ અને 'પરબ'ના લવાજમ અંગે :

- v 'પરબ' દર મહિનાની દસમી તારીખે પ્રકાશિત થાય છે.
- v 'પરબ'ના ગ્રાહક તથા પરિષદના સભ્ય વર્ષમાં ગમે ત્યારે થઈ શકાય છે.
- v 'પરબ'નું વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૧૫૦ છે.
- v વિદ્યાર્થીઓ માટે 'પરબ'નું વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૭૫ છે, પ્રમાણપત્ર સાથે બીડવું.
- v ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના વાર્ષિક તેમજ આજીવન સભ્યપદના શુલ્કમાં 'પરબ'ના લવાજમનો સમાવેશ થઈ જાય છે.
- v પરિષદના વાર્ષિક વ્યક્તિગત સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૨૦૦ તથા સંસ્થાગત સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૩૦૦ છે.
- v પરિષદના આજીવન સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૨,૦૦૦ છે તથા સંસ્થા આજીવન સભ્ય ફી રૂ. ૩,૦૦૦ છે. (વિદેશવાસીઓ માટે ૭૫ પાઉન્ડ અથવા ૧૩૦ ડોલર.)
- v 'પરબ' લવાજમ તથા પરિષદ સભ્યપદ શુલ્કની રકમ મનીઓર્ડર અથવા ડિમાન્ડ ડ્રાફ્ટથી 'ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ'ના નામે જ મોકલવી.

લેખકોને :

- v 'પરબ'માં પ્રગટ થતાં લખાણોમાંના વિચાર-અભિપ્રાયની જવાબદારી જે તે લેખકની રહે છે.
- v લેખકોએ પોતાનું લખાણ ફૂલ્સકેપ અથવા A4 સાઈઝના કાગળની એક બાજુએ, સુવાચ્ય અક્ષરે લખી મોકલવું. પોસ્ટકાર્ડ, ઈનલેન્ડ કે ચબરખીઓમાં કૃતિ મોકલવી નહીં. પ્રત્યેક કૃતિ નીચે પૂરું સરનામું લખવા તથા એક નકલ પોતાની પાસે રાખીને જ કૃતિઓ મોકલવા વિનંતી.
- v સ્વીકૃત કૃતિની જાણ કરાશે. ટપાલ-ટિકિટો ચોંટાડેલું કવર મોકલ્યું હશે તો અસ્વીકૃત કૃતિ પરત કરવામાં આવશે, અન્યથા કૃતિ રદ ગણવી. પોસ્ટકાર્ડ મોકલ્યું હશે તો અસ્વીકૃતિની જાણ કરાશે.
- v પત્રવ્યવહારનું સરનામું : તંત્રી, 'પરબ' ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ (પ્રકાશન વિભાગ), ગોવર્ધનભવન, આશ્રમમાર્ગ, 'ટાઈમ્સ' પાછળ, નદીકિનારે, પો.બો. ૪૦૬૦, અમદાવાદ ૩૮૦૦૦૮

૧. નોંધ લેવી જોઈએ

આવતાં-જતાં બધાંની નોંધ લેવી જોઈએ.
દેહના આ દબદબાની નોંધ લેવી જોઈએ.
આજ કડવી ઝેર છે, એ વાત જુદી છે છતાં,
કાલની મીઠી મજાની નોંધ લેવી જોઈએ.
ઊંઘનું ઓસડ બનીને રાતને પંપાળતી,
ઘાલભીની વારતાની નોંધ લેવી જોઈએ.
પ્રાણ પૂરે છે અહીં એકાદ પગલું કોઈનું,
જીવતી કોઈ જગાની નોંધ લેવી જોઈએ.
બાદબાકી એક વ્યક્તિની થતાં શું થાય છે ?
સાવ સૂની આ સભાની નોંધ લેવી જોઈએ.
આવતીકાલે પછી ઘેઘૂર જંગલ થઈ જશે,
ઊગતી એ આપદાની નોંધ લેવી જોઈએ.
આખરે તો આપણો આધાર સાચો એ જ છે,
ઘાસ જેવા આ સખાની નોંધ લેવી જોઈએ.

૨. સમાધાનો નથી કરવાં

ચરણને ચાલવા માટે સમાધાનો નથી કરવાં.
જવા કે આવવા માટે સમાધાનો નથી કરવાં.
અમારે જીવતી એ પાંખનો આધાર મોટો છે,
કદીયે ઊડવા માટે સમાધાનો નથી કરવાં.
સહજ રીતે થતા અજવાસને તો આવકારું પણ,
તિમિરને તાગવા માટે સમાધાનો નથી કરવાં.
હશે જો ઝંખના પગની, પગથિયું આવશે સામે,
પગથિયે પહોંચવા માટે સમાધાનો નથી કરવાં.
શિખર લગ લઈ જશે અમને અમારી સહેજ આ
રૂં લૂં રૂં લૂં જૂં ઇૂં લૂં ,
ધજા ફરકાવવા માટે સમાધાનો નથી કરવાં.

૩. લખાતું હોય છે

જાતમાંથી કૈંક જાતું હોય છે.
આ બધું ત્યારે લખાતું હોય છે.
હૈંચવાને વ્હાલ આખા વિશ્વને,
ટાઢ-તડકો ઝાડ ખાતું હોય છે.
ફૂટતા એ પાનની ભીનાશથી,
પોત ટહુકાનું રચાતું હોય છે.
એક વરસાદે બધું ભીનું થતું,
એક વરસાદે દઝાતું હોય છે.
આંખ અંદરની ઉઘાડી હોય તો
-
ભોમિયા વિના ભમાતું હોય છે.
ક્યાં ગજું છે આપણા આ
ક . ઠ - । ુ . ?
કોઈ આવીને જ ગાતું હોય છે.
શબ્દનું ઝરણું વહે એકાદ ને -
આખરે હળવું થવાતું હોય છે.

૪. ઓછી પડી

જાતની સાથે કરેલી જાતરા ઓછી પડી.
કોણ જાણે કેમ સઘળી આવ-જા ઓછી પડી !
આપણે તો આપણાથી વેગળું રહેવું પડ્યું,
પંડને પણ પામવાની પાત્રતા ઓછી પડી.
આમ ઝાકળને વધેરી તોય એ તરસ્યો રહ્યો,
સૂર્યને શું એટલી એ માનતા ઓછી પડી ?
કુંવરીની જેમ ખાડો પેટનો વધતો રહ્યો,
બાળકોને એકલી આ વારતા ઓછી પડી.
એટલે તો ઘાટ ઘડવામાં પછી પાછા પડ્યા,
આ સુગંધી આયખામાં આપદા ઓછી પડી.

બા | દિલીપ જોશી

બા ! મને ખેલાં કરતી'તી એવું વ્હાલ કર...
હળુહળુ મમતાળો હાથ મૂક માથા પર
કિલ્લોલે આખુંયે ઘર...
પહેલાંની જેમ ફરી, હોંશીલી છોળ ભરી
ઝાંખ હવે ઝરમર વરસાદ
ઝળઝળિયા આંજેલી આંખોમાં તગતગતી
કાયમની મારી ફરિયાદ
બા ! મને ગમતું નથી રે ક્યાંય તારા વગર...
રજાઓમાં આવતો હું, ત્યારે પીરસતી તું
થાળીમાં આખો સંસાર !
આજે કાં દેહ તારો ચેતન વિહોણો ને
ધબકે છે કેવળ સંચાર !
બા ! જરા પડખું ફેરવ તો બને સહુનો અવસર !...

સંધ્યા ઢળી ? | ભાનુપ્રસાદ પંડ્યા

લોક ક્ષેત્રો કે હવે લ્યો, આપની સંધ્યા ઢળી,
ફૂલ ખીલે છે દે-શે આપણી સંધ્યા ઢળી ?

પાનખરમાં થાય થોડો પર્ણહીણો તેથી શું -
વૃક્ષથી ભરચક દીસે એ ભાગની સંધ્યા
ઢળી ?

આ નથી કે સાંજ મારી આજલગ શિરપે રહ્યા
આયુભરના બોજ શા સંતાપની સંધ્યા ઢળી !

છો ઢળી સંધ્યા હવે કલશોર સૂણું પંખીના,
ઓસરે કોલાહલો - ઘોંઘાટની સંધ્યા ઢળી !

કોઈ સંધ્યા હોય એવી ઊજળી મધ્યાહ્નથી
બાણશ્યા પર પ્રતાપી ભીખની સંધ્યા ઢળી.

વરસો પહેલાં ભીતરથી... | અનિલ ચાવડા

વરસો પહેલાં ભીતરથી કેં ઘૂઘવ્યાં'તાં પારેવાં
અનિલ નામના ઘરમાં જ્યારે આવ્યું'તું કોઈ રહેવા.

હીંડોળાઓ ખૂબ હોંશથી

ઝૂલ્યા'તા આંગણિયે,

ટહુકા તો આવી બેઠા'તા

ઘરનાં નળિયે નળિયે;

થીજી ગયેલું પળમાં સઘળું લાગ્યું'તું રે વહેવા,

અનિલ નામના ઘરમાં જ્યારે આવ્યું'તું કોઈ રહેવા.

નક્કી ભીતર કોઈ સ્મરણનું

વાગી ઊઠ્યું છે વાજું,

વરસો પહેલાં ધરબાયેલું

ચારેબાજુ તાજું;

વરસાદ વગર નહિતર આ રીતે ટપકે શીદને નેવાં ?

મીરાં તારળેકર;
અનુવાદક: કાજલ ઓઝા વૈદ્ય

શ્રી મીરાં તારળેકર જી. એસ. એસ. મહાવિદ્યાલયમાં (બેલગાંવ) મરાઠીનાં પ્રોફેસર છે. લગભગ પંદરથી વધુ પુરસ્કાર અને આઠથી વધુ કાવ્યસંગ્રહો સાથે 'સાંભળ હે દ્રૌપદી !' એમનો આગવો કાવ્યસંગ્રહ છે. લગભગ ૫૦ કવિતાઓ દ્રૌપદીને સંબોધીને આજની નારીના હૃદયમાંથી નીકળતા સંવેદનને વ્યક્ત કરે છે. ૨૦૦૫માં લખાયેલી આ કવિતાઓ મરાઠી ભાષાની ઉત્તમ કવિતાઓમાં ગણાય છે.

(૧) મન વહેંચી શકીશ સપ્રમાણ

....ને શરૂ થયો પછી તો,
જગતથી તદન વેગળો પરીકથા સરખો
અનોખો સંસાર...
કુંતી માતાએ સોગંદ લીધા
કહ્યું, પાંચેયને એક રાખજે
કાયા-વાચા-મન
સમાન ભાગે વહેંચી આપજે
કાયા આપીશ તું,
વાચા પણ
ને મન ?
વહેંચી શકીશ સપ્રમાણ ?
શું કરીશ તું ?
કેમ નિભાવીશ વચન ?
હોય આ દામ્પત્ય
આ તો આત્મસમર્પણનું છળ
તારા મનના મત્સ્યવેદને હજી ક્યાં વળી છે કળ
તારા મનની માછલીની અકબંધ સળવળ
સૌંદર્યએ ધ્વંસ કર્યો
સ્વપ્ન હતું, કે સત્ય ?
કે પછી
પૂર્વજન્મનો સંકેત કોઈ
મૃત્યુદંડ સરખી આ શિક્ષા
તું જ ક્યાં સમજે છે...

ઊભી છે એકલી
સ્વયંને ત્યજીને
અવાક
કળાતી નથી વિધાતાની રમત
વિસ્તરેલી આ ગૂંચવણની જાળ.

(૨) વધ થયો તારો

એક અમાનુષી સન્નાટો
પ્રસરી રહી છે તારી ચોતરફ
જ્યાં જુઓ ત્યાં પિશાચ-પ્રેતોનો વિસ્તાર
રક્તના સુકાયેલા ડાઘા
જોઈ રહી છે પાંચાલી
રક્તની ઉષ્ણધારાઓ રેલાઈ તારા સમસ્ત અંગ પર
કેમ થયો નહીં તને વિજયનો આનંદ ?
શું ધગધગતું હતું હૃદયમાં ?
કહે મને, ફક્ત એટલું જ...
અને એ જ રાત્રે સખી, વધ થયો તારો
ગાઠ નિદ્રાધીન

તારા પુત્રોને વિદ્યામાં ફેરવીને

અચ્છતામાએ પૂરો કર્યો પ્રતિશોધ

દ્રોણ વધનો

અંત....

અંત થયો એ ક્ષણે

તારી આશાના કૂણા કિરણનો

સુખનું અંતિમ અવલંબન પણ પૂરું થયું

નજર સામે સરકી ગયું એમનું બાળપણ

છાતીએ વળગીને ધાવેલું ધાવણ

તેં પૂછ્યું ક્યાં ગયાં ?

મારા પાંચના એ દસ ચરણ

પોક તારી

આકાશને ધ્રુજાવી ગઈ

આકાશ થઈ ગયું મટમેલું - કાળું

સ્તબ્ધ બ્રહ્માંડ

ક્ષણાર્ધમાં પીગળી ગયું

દેવો પણ માથાં નીચાં ઘાલીને બેસી રહ્યા

નજર કેમ મેળવે ?
 એ પણ લજિજત...
 ઘનઘોર જંગલોને વીંધીને
 અગ્નિ જેમ પ્રસર્યો શોક તારો
 વૃક્ષો ઊભાં સૂકાયાં
 કડકાટ કરતાં તૂટ્યાં
 સૂકા પર્ણો ઊડતાં રહ્યાં
 આકાશમાં પક્ષીઓના ચિત્કાર
 અરણ્યનાં પંખીઓ ક્યાં શોધે તને, સખી
 ઊભાં ઊભાં થરથરે જંગલો
 હિંસક ભયથી ત્રસ્ત
 ઊઘડી ચંચુ
 પીડાથી પ્રાણ પંખી થઈને ઊડી ગયાં
 શોકનો શ્યામ પ્રવાહ ધસમસે
 સરોવરોમાં ઊભરાયો
 તારી માછલી સખી
 તારા સુધી પહોંચવા
 કાંઠે આવીને અફળાતી
 જંગલે ચીસ પાડી હવાને કહ્યું
 શોધ, શોધ જઈને પ્રિય સખીને
 ક્યાંય અટકીશ નહીં, ક્ષણ માટે પણ
 પદચાપ ન થાય, જોજે !
 જંગલની જૂઈ લઈ જા થોડી
 રેશમમાં પરોવીને
 સણસણતો આવ્યો પવન
 દૈવનું આ કેવું ક્ષત-વિક્ષત ચિત્ર
 અર્ધદગ્ધ
 સ્મશાનવત્ શાંતિ વિસ્તરે
 ફૂલો સઘળાં ચોતરફ વેરાયાં
 પુત્રોના છિન્ન-વિચ્છિન્ન શબો પર
 હવાની લહેર માના પાલવની જેમ ફેલાઈ ગઈ હળવેથી
 ને પછી
 અશ્રુ લૂછતી વળી ગઈ પાછી
 સખી, હજી ક્ષણ પહેલાં તો સ્વપ્ન જોયું

પુત્રવિવાહની ધામધૂમનું
 પરંતુ કાળની થપાટે વિખેરી નાખ્યું
 નિયતિએ તને જ કેમ આપી
 દુઃખની આ વજનદાર ગાંસડી
 કે પછી, તું એટલે જ સ્વયં કાળે ચીતરેલા
 અપ્રતિમ ચિત્રની કલાકૃતિ છે
 જગત સમક્ષ
 સ્ત્રી-જાતિનો આદર્શ પ્રસ્થાપિત કરી તને
 પણ કોણ સમજે ? કઈ રીતે ?
 વેદનાના કઠોર રંગ કેમ પૂર્યા કાળે ?
 આને કોઈ ક્યારેય લૂછશે ખરું ?

(૩) બંધનમુક્ત

સખી,
 સાંભળીને તારી કથા ?
 લૂછી નાખ હવે
 આંખોનાં આ જળ.
 એવું ન માન
 કે તારું કોઈ નથી
 અરે !
 દરેક કાળજામાં ખૂંચે છે
 તારી પીડાની બટકી ગયેલી કહાની.
 જો સખી
 ક્ષિતિજને પેલે પાર વિસ્તરી છે
 તારી બંધનમુક્ત પ્રતિભા
 શ્રદ્ધા રાખજે
 હવે આવો અન્યાય કોઈ સહેશે નહીં
 તારી પીડામાંથી જન્મ લેશે
 વારંવાર
 નૂતનસ્ત્રીની
 તદ્દન નવી તેજોમય કથા.

r

સમીક્ષા/ગ્રંથાવલોકન

‘મેળો’ વિશે | નવનીત જાની

મેળો : માવજી મહેશ્વરી, ૨૦૦૭, આર. આર. શેઠની કંપની, પૃ. ૧૦૮, કિં. રૂ. ૧૫૦/-

માવજી મહેશ્વરી મારે મન ખૂબ આશાસ્પદ વાર્તાકાર રહ્યા છે. સમકાલીન છીએ એટલે એક જ સમયમાં પસાર થવાનો અનુભવ મન: ભાગીદારીની સાખ પૂરે એમાં નવાઈ નથી. એમનો એક વાર્તાસંગ્રહ ‘અદૃશ્ય દીવાલો’ અને ભૂકંપ-સંવેદનાલેખસંગ્રહ ‘તિરાડની આરપાર’ પ્રકાશિત થયો છે.

એમણે ‘મેળો’ નિમિત્તે દીપક-જ્યોતિની પ્રણયકથા આલેખી છે. ‘કચ્છમિત્ર’ દૈનિકની રવિવારની પૂર્વિમાં હપ્તાવાર છપાયેલી આ કથા એક નાનકડા ગામડામાં આકાર લે છે.

મામાના ઘરે રહીને એમ.એ.નો અભ્યાસ કરતો દીપક વેકેશનમાં ઘરે આવ્યો છે. મિત્ર મજીદ સાથે મેળો જોવા નીકળે છે અને મેળામાંની નિરસતા જોઈ નિરાશ થાય છે. “બન્ને એક ખુલ્લા મેદાનમાં આવી ગયા. દીપકની આંખોને એક ધક્કો વાગ્યો. એ જે મેળાની કલ્પના કરતો ચાલ્યો આવતો હતો એવું કશું જ ન હતું. એ થોડો નિરાશ થઈ ગયો. તેનાથી બોલાઈ ગયું : મજીદ ચાર ! અહીં તો કાગડા ઊડે છે.” (પૃ. ૪)

એ દરમિયાન એની મુલાકાત ગામમાં રહેતા દયાશંકર માસ્તરની દીકરી જ્યોતિ સાથે થાય છે. દીપકનું મજીદના ઘરે રોજ આવવું-જવું છે. એ જ રીતે મજીદની બહેન રોમતની બહેનપણી હોવાના નાતે જ્યોતિનું પણ મજીદના ઘરે રોજનું આવવું-જવું છે. બંને વચ્ચે પરસ્પર આકર્ષણ જન્મે છે અને પ્રેમ ઉદ્ભવે છે. પ્રેમના ભાવિ અંગે જ્યોતિ સાશંક છે. એ દીપકને એક પત્રમાં જણાવે છે, “હું જાણું છું જે વલોપાત મારા હૈયામાં છે એ તારા દિલમાં પણ હશે જ. છતાં છોકરા-છોકરી વચ્ચેના સામાજિક દરજ્જા પ્રમાણે વેઠવાનું તો છોકરીના ભાગે જ આવે છે. મને તારા પર લગીરે શંકા નથી. છતાં જે ખાઈ મારે કૂદવાની છે ત્યારે સામા છેડે તું નહીં હોય તો શું ?”

જ્યોતિને ‘મેળો જીવ’ (લે. પન્નાલાલ પટેલ)ની નાયિકા જીવી નથી બનવું. બંનેની જ્ઞાતિ અલગ હોવાને કારણે પરણી શકવા આડે કેટલાય અંતરાયો છે. દીપક કણબીનો છોકરો છે. તો જ્યોતિ બાલ્મીકિય છે. આને કારણે બંને વચ્ચે જે પડકારો, આશાઓ, અપેક્ષાઓ ઊભાં થાય છે એ નવલકથાનો ઘણોખરો હિસ્સો રોકે છે.

દયાશંકર માસ્તર પોતાનો મોભો અને જ્ઞાતિસન્માન જાળવવા માટે જ્યોતિને બી. એડ્. કરવાના બહાને પોતાના સાળાને ત્યાં મોકલી દે છે. પણ એમ કરતાંય તેઓ આ બંને પ્રેમીપંખીડાંને મળતાં રોકી શકતાં નથી.

દીપક અને જ્યોતિના પ્રેમસંબંધની વાત આખા ગામમાં ફેલાઈ ગઈ છે. કેટલાંક લોકો આ બાબતને લઈ દીપક સાથે ટોળટીખળ પણ કરી લે છે.

દીપક કે દીપકના બાપા કરસનભાઈ, ભાઈ ધીરજ કે ભાભી મંજુલાને આ બાબતે જેટલું શોષાવાનું નથી આવતું એટલું વધુ શોષાવાનું જ્યોતિના બાપ દયાશંકરને આવે છે. દીપકના ઘરના તો દીપકના આ પ્રેમસંબંધે ઘણા ઉદાર ભાસે છે. સામેનાનું ઘર કેટલી શરમજનક સ્થિતિમાં મુકાઈ રહ્યું છે એનું ભાન દીપકને કે દીપકના ઘરને ખાસ લાગતું નથી. જોકે દીપકની ભાભી દીપકનાં લગ્ન પોતાના કાકાની દીકરી શીતલ સાથે કરાવવા ઇચ્છે છે. પરંતુ દીપક એમાં રાજી નથી. ધીરજ પણ એવું ઇચ્છે છે કે દીપકનાં લગ્ન શીતલ સાથે થાય. દીપક ના પાડે છે એમાં એને પોતાનું નાક કપાતું જણાય છે.

દીપક અને જ્યોતિ વચ્ચે સળગતા ઉંબાડિયા જેવો કાંતિયો છે. એ એક તરફ દયાશંકરને ચડાવે છે તો બીજી બાજુ દીપકના ભાઈને પણ ચેતવે છે, “ઈ માસ્તરને છેડવા જેવો નથી. માસ્તર પોંચેલી માયા છે. ઈ સીધો ઝઘડો નહીં કરે પણ બારથી ટૂંકો કરી નાખે એવો છે.”

મંજુલા, મજીદ, લક્ષ્મીકાન્ત અને રોમન દીપક-જ્યોતિના સંબંધને મંગલમય બનાવવા મથતાં રહે છે. એમાંય મંજુલાનું પાત્ર વધુ ઉઠાવ પામ્યું છે. એ દિવર દીપકને પુત્ર જેવો સ્નેહ કરે છે.

“મંજુલાનો હાથ દીપકના વાળમાં ફરવા લાગ્યો. દીપકને લાગ્યું જાણે વર્ષોનો થાક ઊતરી રહ્યો હોય ! ભાભીની હથેળીમાંથી વહેતી સંજીવની તેના અણુએ અણુમાં પ્રસરે છે. જો ભાભીનો સાથ હશે તો ગમેતેવા મુશ્કેલ સંજોગો પાર કરી જવાશે.”

મંજુલા જ્યોતિના પિતા દયાશંકર માસ્તર સાથે પણ સમજાવટથી કામ લે છે. ‘સાએબ તાળી એક હાથે તો નહીં જ પડતી હોય ને ?’ એમ કહીને દીપક-જ્યોતિના પ્રેમસંબંધ માટે જ્યોતિને કેટલી જવાબદાર છે એ બતાવે છે. સામે પક્ષે, સ્ત્રી હોવાને કારણે જ્યોતિની મન:સ્થિતિને પણ ઊંડાણથી સમજે છે અને હૂંફ આપે છે.

દીપકનેય, ‘તમે કે’શો તે. બાકી મારી પાંહે તો તમારા બધા સિવાય છેય હું ? બોલો ?’ કહીને સહકારની તત્પરતા દર્શાવે છે.

દયાશંકર માસ્તર સિદ્ધાંતવાદી શિક્ષક છે. તેઓ પોતાના કુટુંબની આબરૂ વિશે ખાસા સભાન છે. એથી જ્યારે એમને જ્યોતિ અને દીપકના પ્રેમસંબંધની જાણ થાય છે ત્યારે ઘણા અકળાઈ ઊઠે છે. આખો દિવસ પોતાના મોપેડ ઉપર ગામ આખામાં ફરતાં દયાશંકરનું વ્યક્તિત્વ ધાક જમાવે એવું છે. એ દીપકના ઘરે જઈ દીપકનાં ઘરનાંને પણ ચેતવે છે.

પોતાની દીકરીને બહારગામ મૂકી આવ્યા પછી પણ એમને જંપ નથી. દિવાળીના દિવસોમાં આ સ્થિતિ પરાકાષ્ટાએ પહોંચે છે. તેઓનું ચિત્ત હાલકડોલક થવા લાગે છે. એવી સ્થિતિમાં એ સ્વપ્નસ્થ અવસ્થામાં પહોંચી જાય છે. લાલ કમળોની હારમાળા વચ્ચે દેખાતી દેવી એમના વિચારોમાં પરિવર્તન લાવનાર સાબિત થાય છે.

દીપકે નવલકથાના પ્રારંભે મજીદને ‘મેળો તો માણસો થકી જ કહેવાયને...’ એવું કહ્યું હતું. એ મેળો નવલકથાને અંતે માણસોના ભર્યા ભર્યા વાતાવરણ વચ્ચે પૂરો થાય છે.

માવજી મહેશ્વરી નવલકથાને સરળ-સાદી ભાષા દ્વારા વાચનક્ષમ બનાવી શક્યા છે એ આ નવલકથાનું જમા પાસું છે. પાત્રોની મનોદશા, અંતરસંવેદના અને વર્તનવ્યવહારને આલેખવાની ફાવટ તો એમની વાર્તા વાંચતાં જ પમાય છે. અહીં પણ એ શક્તિનો ક્યાંક ક્યાંક ચમકારો જોવાય છે. જરૂરી નાટ્યાત્મકતા પણ દેખાય છે. બસ, પ્રેમકથાથી વિશેષ કશું બની

શક્યું હોત તો સારું હતું. એવી ઘણી ક્ષણો – ઘટનાઓ પણ નવલકથામાં પડેલી છે જે નવલકથાને પ્રેમકથાથી વિશેષ કથાવસ્તુની ઘાટ આપી શકત. વધુ સંકુલતાને સ્થાન મળી શકત.

માવજી પાસે અપેક્ષા રાખી શકાય. કચ્છ ભૂમિની ધીંગી તાસીરનાં રૂપ એમની વાર્તાઓમાં જોવા મળે જ છે, શક્ય છે એ બૃહદ પટ પર પણ આવી મળે.

એ પણ ગઝલ, આ પણ ગઝલ | ડૉ. એસ. એસ. રાહી

[એ પણ સાચું, આ પણ સાચું... : રાજેશ વ્યાસ 'મિસ્કીન', પ્રકાશક : આર. આર. શેઠની કંપની, અમદાવાદ-મુંબઈ, પ્ર. આ. ફેબ્રુઆરી ૨૦૦૮, કિં. રૂ. ૬૫/-]

રાજેશ વ્યાસ 'મિસ્કીન' એટલે ગઝલમાં ઓતપ્રોત થયેલું વ્યક્તિત્વ. ગઝલની સાધનામાં રત અને વ્યસ્ત આ ગઝલકારનો પ્રથમ સંગ્રહ 'તૂટેલો સમય' ઈ. સ. ૧૯૮૩માં પ્રકાશિત થયો હતો. તે પછી 'છોડીને આવ તું' (૨૦૦૫), 'કોઈ તારું નથી' (૨૦૦૭) જેવા નકરા ગઝલસંગ્રહો આપ્યા પછી હવે તેઓ 'એ પણ સાચું, આ પણ સાચું...' નામનો ૮૪ ગઝલો અને ૧૨ મુક્તકો સમાવતો નવો સંચય લઈને આવ્યા છે. આ અવલોકન લખાય છે ત્યારે તેમના નવા ગઝલસંગ્રહ 'પહેલી નજર' (૨૦૦૮)ને પ્રકાશનની પાંખ સાંપડી છે.

ગઝલ જેવા રેશમી અને માખમલી સ્વરૂપને પામીને તેને પોતીકો કરવાની દીવાનગી રાજેશની ગઝલોમાં જોવા મળે છે. અભિવ્યક્તિની રીતિ (અંદાજે-બયાં) અને આકારગત માવજતને લીધે આ સંગ્રહની ગઝલોમાં નિજી પોત પ્રકાશે છે. સ્વકીય મુદ્દા ધરાવતી છતાં સર્જાતી ગઝલની આંશિક તાસીર અને તસવીર પ્રકટ કરતી આ ગઝલોમાં સર્જકકર્મની સભાનતા પણ દૃષ્ટિગોચર થાય છે.

ગઝલની પરંપરા અને આધુનિકતા – બંને પ્રવાહની લાક્ષણિકતાના લસરકાનું અહીં દર્શન થાય છે :

- એમના માટે સંબંધો વસ્ત્ર છે,
એ ત્વચા થાશે નહીં કોશિશ ન કર. (પૃ. ૨)
- શક્ય છે કૂવા ને દરિયાનો ફરક સમજાય કે,
કોક દી મોજાંઓ સાથે ઊછળી તો જો જરી.(પૃ. ૨૩)
- ગુલાબ કહેતું હતું સાંજના રડીને મને,
મળ્યું શું ? ત્હારા આંગણમાં ઊઘડીને મને.(પૃ. ૩૮)

'મિસ્કીન'ની આ ગઝલોનું એક તત્ત્વ છે તેમાં વ્યક્ત થતી બેફિકરાઈ, વળી બેફિકરાઈમાં ઉમેરાય છે દીવાનગી અને અલગારીપણું. તેમાં શાયરનું અંગત સંવેદન (ગમે-જાનાં) ભળે છે ત્યારે સર્જાય છે આવા શે'ર :

- એ લખાવે છે ને લખતો જાઉં છું,
ગામ છો ગણતું રહે અનપઠ મને. (પૃ. ૨૫)
- ભાર ઉતાર્યા પછીની આ દશા,

સાવ હળવે રોજ કચડાતો ગયો. (પૃ. ૪૩)

પરમતત્ત્વને પામવાની આરત તરફ તેમની ગતિ રહી છે તે તેમના તસવ્યુક રંગના કેટલાક શે'ર દ્વારા ભાવક પામી શકે છે :

- જાવ ભટકી બહાર શોધીને,
રાહ જોતું એ નીકળે ભીતર. (પૃ. ૧૭)
- મહેલની જાહોજલાલી ભીતરે છે,
સાવ વગડામાં ભલે ઘરબાર જેવું. (પૃ. ૨૬)
- કેટલું બીજું ઊઘડી જાય છે,
દ્વાર ખખડાવો છો એવું કે નથી. (પૃ. ૩૭)
- 'મિસ્કીન' નદી જેવું કશું પણ નથી છતાં,
ડૂબકી અહીં લગાવું દૂર જઈ ચઢાય છે.(પૃ. ૮૮)

આ ગઝલોના પ્રણયનિરૂપણમાં સ્થૂળતા નથી, પણ ન દેખાતી સૂક્ષ્મતા છે. આ સૂક્ષ્મતા પકડવા-સમજવા સામે પક્ષે ભાવકે પણ સજ્જ થવું પડે. ઘણું ગોપિત રાખીને કહી દેવાની ક્ષમતા અત્રે છતી થાય છે :

- ફૂલોના ઝૂમખામાં પરિચિત છે અક્ષરો,
જાણે લખ્યો છે કોઈએ કાગળ વસંતમાં. (પૃ. ૨૨)
- ઘર ગયું આખું તણાઈ પૂરમાં,
આંખથી વરસ્યું જ્યાં વાદળ આખરી. (પૃ. ૨૮)
- શોધવામાં જિંદગી પૂરી થઈ,
એક સપનું એવું ખોવાણું હતું. (પૃ. ૩૦)
- શ્વાસ કે ઉચ્છ્વાસ હો 'મિસ્કીન' અનુભવ આ રહ્યો છે,
ફૂલની ઈચ્છા કરી છે ને ઉઝરડાઈ રહ્યો છું.(પૃ. ૩૩)

આત્મકથાનાં પાનાં જેવી આ ગઝલોમાં પ્રકૃતિ, પ્રણય અને આધ્યાત્મિક ચિંતનની સાથે બાળપણ ખોવાયાની વેદના તેમ વતનરાગ અને વતનનો ઝુરાપો સહજ વ્યક્ત થયા છે :

- હજુ બાળપણનું એ તોફાની સપનું,
મને ચોરવા આવતું વાડ ઠેકી. (પૃ. ૧૦)
- આંગણના ગોખલામાં આ કોની વાટ જોતું !
અકબંધ કોડિયું છે કુળના ચિતાર જેવું.(પૃ. ૪૬)
- ગામ-પાદર-નદી બધું ત્યાં છે,
હું શીશીમાં જે રેત લઈ આવ્યો. (પૃ. ૪૭)

મન જો સ્થિર રહે તો કશું ગુમાવવાનું રહેતું નથી. પણ જ્યારે મન ડહોળાય છે ત્યારે તેમાંથી તો અંતે કશું જ પામી શકાતું નથી. પામવાની વ્યાખ્યા પણ ખોટી પડતી લાગે ત્યારે શાયરની કલમમાંથી કેવો શે'ર ટપકે છે તે જુઓ :

- ક્યાં કશું ખોવાય અંતે ?
માત્ર મન ડહોળાય અંતે. (પૃ. ૫૩)

ચાલીસમા પાને મુકાયેલ 'મન' રદીફ પરની ગઝલ કે પછી પચાસમા પાના પર છપાયેલી 'મનજી' રદીફ પરની ગઝલનાં મૂળ ઉપરનાં શે'રમાં પડેલા જણાય છે. ટૂંકી રદીફમાં લખાયેલી આ બંને ગઝલોનો વ્યાપ ઘણો પહોળો છે.

'પ્રીતમ' રદીફ પરની બંને ગઝલ પણ આ પરિપ્રેક્ષ્યમાં આસ્વાદ્ય છે. તો ૪૮મા પાને છપાયેલી ગઝલ 'સાવ કાચી ઊંઘથી જાગી જવાયું' પ્રયોગલેખે આવકાર્ય છે. જોકે ગઝલના પ્રત્યેક શે'રમાં સાની મિસ્લાનું પુનરાવર્તન થયા કરે એવો પ્રયોગ આ પૂર્વે 'મુહિબ્બ' અને 'આદિલ' મન્સૂરીએ પણ કર્યો છે. પરંતુ રાજેશે એમાં નવતર ઉમેરો કર્યો છે. ગઝલના પ્રત્યેક શેરના પ્રથમ મિસ્લામાં તેમણે રદીફ-કાફિયાની સાંકળ રચીને ગઝલને નોખું પરિમાણ આપ્યું છે.

પ્રસ્તુત સંગ્રહમાં સમાવાયેલી એક અક્ષરી રદીફ 'જી' પરની ૩ ગઝલો, 'આભાર માન' જેવા વાતચીતિયા રદીફ પરની ૨ ગઝલો, 'એ પણ સાચું, આ પણ સાચું', 'શું છે ? કોક દી તો જાણી જો', 'જુદો હોય છે', 'મળાયું પણ ભળાયું નહીં', 'કોઈ રમતું લાગે', 'સ્વયમ્ને છેતરું છું' જેવા પ્રલંબ રદીફમાં લખાયેલી ગઝલકૃતિઓમાં ગઝલની બહાર પરના ગઝલકારના પ્રભુત્વનો આછો-પાતળો અંદાજ મળી રહે છે. છતાં ક્યારેક લયપ્રવાહમાં અવરોધ ઊભો થાય કે પછી લઘુ-ગુરુનું સ્થાન આઘુંપાછું થાય તેવું પણ બન્યું છે તેનો નિર્દેશ કરવો અત્રે જરૂરી છે.

કલ્પનાની ઊંડાઈમાં મરજીવા થઈને ડૂબકી લગાવી શે'રિયતનો તાગ લેવાની સાહસવૃત્તિ દાખવતા કેટલાક શે'ર મમળાવવા જેવા છે :

- થઈ ગઈ ફરી લો આશની ડાબી રતુંબડી,
ફટી ગઈ છે કેટલી ફૂંપળ વસંતમાં ! (પૃ. ૨૨)
- શહેર આવ્યું યાદ જંગલમાં અને,
કોઈ મધપૂડાની માફક મન ઊડવું. (પૃ. ૫૧)
- એક બારી જરાક ખૂલી ગઈ,
ઓરડો આસમાન થઈ ચાલ્યો. (પૃ. ૬૦)

ખાલીપો, રિક્તતા, શૂન્યતા એ બધું મનની નીપજ માત્ર છે. તેની સાથે સંકળાય છે જીવનની ક્ષણભંગુરતા. આવા સૂક્ષ્મ ભાવોને શે'રમાં ઢાળીને તેને અર્થસભર બનાવવાનો વ્યાયામ પણ અહીં નજરે ચઢે છે :

- લાગું દરેક સંધ્યાએ જાતરાનો માણસ,
આ આંગણું હવે છે ચારેય ધામ જેવું. (પૃ. ૪૫)
- ખૂબ ગંધાય છે હવે પાણી,
દોસ્ત ! સરજણનો ઘાટ છોડી દે. (પૃ. ૫૮)
- જેણે ઊઘઈની જેમ સતત ખોખલા કર્યા,
થોડુંક ખોતરો તો કોઈ વાહ નીકળે. (પૃ. ૮૮)

ગઝલના પરિવેશમાં સંદર્ભમાં બોલચાલની વહેવાર ભાષાનો રાજેશે સર્જનાત્મક વિનિયોગ કર્યો છે. કહેવતો, રૂઢિપ્રયોગો, પુરાકલ્પન અને ઐતિહાસિક સંદર્ભ જેવાં કાવ્યાત્મક ઓજારોને ખપ પૂરતાં વણી લઈને 'મિસ્કીને' ગઝલિયત સિદ્ધ કરવા મથામણ કરી છે :

- આંખ ખૂલ્યા પછીનો ફરક આટલો,
ત્યાં હતાં માત્ર ચક્કર, અઠે દારકા. (પૃ. ૮)

- કોઈ નથી રડવાનું પાછળ, આપ મૂએ સબ ડુબ ગઈ દુનિયા,
જાણી લે જુદી છે ઝળહળ, આપ મૂએ સબ ડુબ ગઈ દુનિયા. (પૃ. ૯)
- કરી જ્યારે જ્યારે આ દુનિયાથી નેકી,
અમે પણ પછી એને દરિયામાં ફેંકી. (પૃ. ૧૦)
- વાતોમાં ને વાતોમાં ક્યાં વાટ ખૂટી ગઈ ખબર પડી ના,
એ પણ ખ્યાલ રહ્યો ના ક્યારે ઉમ્મર આંટો મારી ગઈ છે. (પૃ. ૧૨)
- આ દેહ ગળે, ઝળહળે છે એ પરમ સ્મરણ,
'મિસ્કીન' જિંદગી એ સુદામાની ટેક છે. (પૃ. ૨૭)
- આ તે કેવું શહેર વસાવ્યું ઓ અહમદશા,
આખેઆખું જીવતર લાગે અફવા જાણે. (પૃ. ૬)

ઉત્તરોત્તર બળવત્તર થતી જતી આ ગઝલોમાં સર્જકની લયસભાનતા અને સરળ અભિવ્યક્તિ ધ્યાન ખેંચે છે. એમની અભિવ્યક્તિક્ષમતા કોમ્પેક્ટ ડિસ્ક જેવી છે. એમના શ્વાસ-ઉચ્છ્વાસમાં ધબકતો પ્રેમનો લય અહીં ગઝલનું રૂપ પામ્યો છે. ભાવની સ્વચ્છતા અને સરળતા એમની ગઝલોને પૂર્વકાલીન ગઝલકારોની ગઝલોથી જુદી પાડે છે.

અંતમાં, એટલું નોંધવું જોઈએ કે ભીતરમાં ઢબુરાયેલા સંશયને તેઓ અવારનવાર પ્રગટ કરે છે ત્યારે કેટલાક શે'ર જોખમાય છે. 'ભીતર'નું બળકટ આલેખન એ એમની સિદ્ધિ છે તો તેનું વળગણ એ આ ગઝલોની મર્યાદા પણ બની રહે છે.

આમ છતાં, કાર્ય-કારણભાવ, વિરોધોની ટેકનિક, અર્થનાવીન્ય અને તાજગી પ્રકટાવતી મારા સમકાલીન ગઝલકવિની આ ગઝલોનું ગઝલદરબારમાં સ્વાગત કરું છું.

ઝનૂનથી ખરડાયા વગરની હિજરતકથા | એસ. ડી. દેસાઈ

[ધ બર્ડન અવ રેફ્યૂજ (અંગ્રેજી) : રીટા કોઠારી, સુધારેલી પેપરબેક આવૃત્તિ, ૨૦૦૮, ઓરિએન્ટ બ્લેકસ્વૉન, નવી દિલ્હી, પૃ. ૨૪+૨૦૬, કિં. નિર્દિષ્ટ નથી]

૧૯૪૭માં દેશનું વિભાજન થયું તે પૂર્વના સો અને પછી આજપર્યંતના સાઠ વર્ષ સુધીના સંદર્ભે સિંધી કોમના અસ્તિત્વની ઝાંખી કરાવતું આ પુસ્તક છે. રાજકીય અને સાંસ્કૃતિક મુખ્ય પ્રવાહથી દૂર સરહદી પ્રાંત સિંધ અને ત્યાંની સ્થાનિક સિંધી ભાષા બોલનારાં લોકોમાં ત્રણ ભાગનાં મુસ્લિમો અને એક ભાગનાં હિંદુ. હિંદુઓમાં કેટલાંક પાસે વહીવટી કાબેલિયત, મોટા ભાગનાં દુકાન ચલાવે કે શરાફી કરે, કેટલાંક આંતરરાષ્ટ્રીય કક્ષા સુધીનો વેપાર પણ. આના કારણે મુસ્લિમો પણ એમના પર આધાર રાખે.

મુસ્લિમ મુખ્ય પ્રવાહ વચ્ચે સિંધમાં સદીઓ સુધી રહેલાં આ હિન્દુઓનું હિન્દુત્વ સંસ્કૃત પ્રણાલીના હિન્દુત્વથી થોડું બિન્ન છે. સિંધી હિન્દુઓ એમના તિકાના મંદિરમાં જાય છે અને શીખ ધર્મ તથા સૂફી સંપ્રદાયની અસર ધરાવે છે. એમના ખોરાક, પહેરવેશ વગેરે પર ઇસ્લામની પણ અસર છે. આની પ્રારંભિક નોંધ લીધા પછી ઈ. સ. ૭૧૧માં થયેલા આરબ આક્રમણથી માંડીને ૧૮૪૩માં અંગ્રેજોએ સિંધ આંચકી લીધું ત્યાં સુધીનાં રાજકીય-સામાજિક-ધાર્મિક

પરિબળો અને તે વચ્ચે ઊભરતી સિંધી પ્રતિભાની લેખિકા સંક્ષિપ્ત ચર્ચા કરે છે.

૧૮૪૩થી ૧૮૩૬ના સોએક વર્ષના ગાળા દરમ્યાન સિંધ બોમ્બે પ્રેસિડન્સીનો ભાગ રહ્યું. ત્યારપછી ૧૮૩૭માં સિંધનું અલગ પ્રાંત તરીકે અસ્તિત્વ આવ્યું. અગાઉનાં સો અને આ દસ વર્ષના સમયગાળાની વિશદ ચર્ચા લેખિકા, પરિશ્રમપૂર્વકના અભ્યાસને આધારે, બે અલગ પ્રકરણોમાં કરે છે. અગાઉ સંયુક્ત મુંબઈમાં હિન્દુઓ બહુમતીનો દરજ્જો ધરાવતાં હતાં, તે હવે અલગ સિંધમાં લઘુમતી બન્યાં. એટલું જ નહીં, સિંધમાં હિન્દુ કોમવાદનો પણ ઉદય થયો. સિંધ પ્રાંત અંગે લેખિકાએ બે સૂચક અવતરણો ટાંકેલાં છે. “સિંધ એવો વિચિત્ર પ્રાંત છે,” સરદાર પટેલ કહે છે, “જ્યાં સિદ્ધાંત કોઈ ક્ષેત્રમાં જોવા મળતો નથી, અને કોઈ પણ વ્યક્તિનો અહીં વિશ્વાસ ન થાય.” ૧૮૪૪ સુધીમાં એન. આર. મલ્કાણી નોંધે છે, “સિંધમાં બે જ સંગઠનો રહ્યાં હતાં – લીગ અને આર.એસ.એસ.”

આ પશ્ચાદ્ભૂમાં પુસ્તક બે રસપ્રદ બાબતો પર કેન્દ્રિત થાય છે – દેશના વિભાજન સમયનાં સિંધીઓના અનુભવો અને ગુજરાતમાં આવીને વસેલાં સિંધીઓ પ્રત્યે ગુજરાતીઓના પૂર્વગ્રહો તથા પોતાની અલગ પહેચાન અને ભૂતકાળ ભૂલી-મિટાવીને હિન્દુઓના મુખ્ય પ્રવાહમાં એકરૂપ થઈ જવાના સિંધીઓના પ્રયાસો. વિભાજન સમયની વેરઝેર અને લોહી નીંગળતી વિવિધ કથાઓથી જુદી પડતી હોવાની સાથે આ કથનીઓમાં વાસ્તવિકતા સ્વીકારી લઈ આગળ વધવાની ઝિંદાદિલી તો છે, પરંતુ તે સાથે અસ્વાભાવિક પરિબળોને કારણે પોતાની સામૂહિક ધાર્મિક-સામાજિક અલગ પહેચાન ઓગાળી દેવાની અનિવાર્યતાનું દર્દ ઓછું હૃદયસ્પર્શી નથી.

વિભાજનના પગલે સિંધનાં હિન્દુઓ અને શીખોએ હિજરત કરી તે પંજાબ સાથે સંકળાયેલ હિજરતથી જુદી હતી. અધિકૃત અહેવાલો મુજબ હિજરતીઓની સંખ્યા મર્યાદિત હતી તથા હિજરત હિંસક અને લોહિયાળ ન હતી. આચાર્ય ક્રિપલાણીએ એના મૂળમાં સૂફી અને વેદાન્તની અસર ગણાવી છે. અહીં ધાર્મિક ઝનૂન ન હતું, આર્થિક હતું. સિંધી હિન્દુઓ સરખામણીમાં સમૃદ્ધ હતા. ઝનૂન અને હિંસાનો ભોગ બનેલ, ઘરબાર વિનાનાં મુસ્લિમો સિંધમાં આવ્યા, તેમણે પણ સિંધી હિન્દુઓને સિંધ છોડાવવામાં ભાગ ભજવ્યો. આમ છતાં, નોંધપાત્ર છે કે, સિંધી મુસ્લિમો અને સિંધી હિન્દુઓ વચ્ચે પેઢી દર પેઢી ચાલે એવાં વેરઝેરનાં બીજ ન રોપાયાં. વિભાજન પછીની પહેલી પેઢીનાં સિંધી હિન્દુઓ અને સિંધી મુસ્લિમોના ઇન્ટરવ્યૂમાં પણ આ વાત પ્રતિબિંબિત થાય છે.

સિંધીઓ લગભગ છ દાયકાથી ગુજરાતમાં વસી સ્થિર અને સમૃદ્ધ થયાં છે. ભૂતકાળ બાબતે જૂની પેઢી લાગણીશીલ થતી નથી. આજે ઊછરી રહેલી યુવા પેઢી એમની સિંધી ભાષા, રહેણીકરણી અને અસલ ઓળખનાં ચિહ્નો ભૂંસીને ધીરેધીરે અદ્યતન જીવનશૈલી અપનાવી નવી પહેચાન વિકસાવવા પ્રયત્નશીલ છે. કેટલાંક તો ઝૂલેલાલ નામથી પણ અજ્ઞાત છે. આ પરિવર્તનમાં વડીલોનો પણ સહકાર છે. આના મૂળમાં એમની ગંદાંગોબરાં, માંસાહારી, પાપડખાઉ, અપ્રામાણિક, અશિક્ષિત અને અભિરુચિ વિનાના હોવાથી પ્રચલિત છાપ છે, એવું લેખિકા પોતે નિખાલસતાથી સ્વીકારે છે. અનેક મુલાકાતો દરમ્યાન પણ આ છાપ અને પ્રયાસ સ્વીકારાયાં છે.

૨૦૦૨નાં ગુજરાતનાં રમખાણો દરમ્યાન સિંધીઓનું જે વલણ રહ્યું તેનું વિશ્લેષણ લેખિકા નિર્ભીક તારસ્થથી કરે છે. આ વલણ પાછળ રહેલી માનસિકતા લેખિકાએ ગોધરા, અમદાવાદ,

સુરત, ભાવનગર જેવાં નગરો અને અન્ય સ્થળોએ વસતાં સિંધીઓની મુલાકાત લઈ એમના શબ્દોમાં પણ ઝીલી છે. રેલવે સ્ટેશન પરની ઘટનાનો પડઘો ગોધરાનાં વહેવારુ વેપારી સિંધીઓએ શેરીમાં ન પાડ્યો. તો વળી, આવાં રમખાણો માટે નામચીન નહીં એવાં સ્થળોમાં પણ હિન્દુઓથી વધુ હિન્દુ પુરવાર થવાની ઉતાવળે સિંધીઓએ ગુજરાતી હિન્દુઓ સાથે ભાઈચારો સાધી હાથ મિલાવ્યા અને વિભાજનના ઇતિહાસને પણ મરડીને રજૂ થતા જતા કોમવાદના ઝનૂનમાં ઝુકાવ્યું. લેખિકા યાદ કરાવે છે કે આજે પણ સિંધી મુસ્લિમો હિન્દુ સૂફી સંતોને મળે છે અને એમનો આદર કરે છે. જૂની પેઢીના સિંધીઓને વિભાજન સમયે શારીરિક બળજબરી કે હિંસા આચરાઈ હોય એવી કોઈ સ્મૃતિ નથી. તેમને અળગા ગણવાનું વલણ પણ મુસ્લિમોએ અપનાવ્યું ન હતું.

અંતમાં એક અંગત નિરીક્ષણ. ત્રણેક દાયકા પહેલાં અમદાવાદ આવીને વસ્યાં ત્યારથી રીટા કોઠારીનો પરિચય. સિંધી હોવાનો અહેસાસ ક્યારેય થયો નથી. ભાષા, અભિરુચિ અને અભિગમને કારણે. સિંધી કોમ ‘દૂધમાં સાકરની જેમ’ ભળી ગઈ છે એવું તો નથી. છતાં, પરિચિતોમાં, રીટાની જેમ બીજા પણ થોડા અપવાદો છે. કુશાગ્રબુદ્ધિ યુવા લેખિકાએ લખેલું આ પુસ્તક, એની શૈલી અને એના વલણને કારણે, વાચનક્ષમ બન્યું છે. સિંધી ભાઈબહેનો માટે પથદર્શક અને રૂઢિઆંકી સરહદોમાંથી ‘અન્ય’ લોકોને જોતાં કેટલાંક ગુજરાતી હિન્દુઓ માટે બોધપ્રદ છે. લેખિકાનો સમાપનનો સૂર એ છે કે સિંધીઓ (હિન્દુ-શીખ-ઈસ્લામના સમન્વયરૂપ) ‘સિંધીપણા’નો દાવો કરે તો તે માનવીય અભિગમ ધરાવતા, સુસંસ્કૃત અને ઇતિહાસ સાથે સુસંગત એવા સિંધીપણાનો હોય.

બાલપુષ્પો પ્રત્યેનું વહાલ | શ્રદ્ધા ત્રિવેદી

['ફૂલડાં વહાલાં લાગે' : જગદીશ ધનેશ્વર ભટ્ટ, પ્ર.આ. જાન્યુ. ૨૦૦૮, પ્રકાશક : પોતે, મુખ્ય વિકેતા : રન્નાદે પ્રકાશન, અમદાવાદ, ૮+૪૦, કિં. રૂ. ૫૦/-]

‘ફૂલડાં વહાલાં લાગે’ એ શ્રી જગદીશ ધનેશ્વર ભટ્ટનો ૪૦ બાલકાવ્યોનો સંગ્રહ છે. બાળક પણ જીવનવાડીનું એક પુષ્પ છે. બગીચો જેમ ફૂલોથી રળિયામણો લાગે તેમ કુટુંબ-ઘર બાળરૂપી પુષ્પથી મહેકતાં હોય છે. બાળકનો કિલકિલાટ ઘરમાં આનંદનું વાતાવરણ પ્રસરાવે છે. અહીં કવિએ બાલપુષ્પો પ્રત્યેનું પોતાનું વહાલ ભાવવૈવિધ્ય અને કલ્પનાવૈવિધ્યસભર કાવ્યો દ્વારા વ્યક્ત કર્યું છે. આ સંગ્રહની ઊડીને આંખે વળગે તેવી બાબત છે તેની ગેયતા. લય-પ્રાસયુક્ત આ કાવ્યો બાળકોને ગાતાં કરી દે તેવાં છે. કાવ્યસંગ્રહનું પ્રથમ જ ગીત છે : ‘પ્રાર્થના’.

“અમે સૌ નાનાં નાનાં બાળ, પ્રભુજી ! લેજો અમ સંભાળ.” આવાં અન્ય ગીતો છે : “અમે પંખીડાં રે ઊંચા તે આભનાં.” (‘પંખીડાં’), “ચૌટા વચ્ચે ઊભો હો રાજ ! / સૌની વચ્ચે ઊભો હો રાજ ! / કેવો મજાનો ચબૂતરો.” (‘મજાનો ચબૂતરો’); “આવો મહેમાન મારે આંગણે રે લોલ / દેવાં કાંઈ અદકેરાં માન રે; / આવો મહેમાન મારે આંગણે રે લોલ.” (‘આવો મહેમાન’); “મારે તે આંગણે આવ્યો છે મોરલો, / થનગન થનગન નાચે છે મોરલો” (‘મોરલો’) વગેરે. કાવ્યસંગ્રહના ઊઘડતા પાને પ્રસ્તુત સંગ્રહની એક રચનાની ત્રણ પંક્તિઓ કવિએ મૂકી છે તે આ પ્રમાણે છે : “આવો હળીમળીને રહીએ, / સૌ મીઠા કલશોર કરીને સાથે રહીને

રમીએ, / આવો હળીમળીને રહીએ.” – સાથે મળીને આનંદ કરવાની આ વાત ખાસ નોંધપાત્ર છે.

કવિની રચનાઓમાંથી પસાર થતાં એક પ્રકારની તાજગીનો અનુભવ થાય છે. કુદરત-પ્રકૃતિ સાથે કવિનો ઘરોબો આપણનેય પ્રતીત થાય છે. આ સંગ્રહમાં પ્રકૃતિ, વતનપ્રેમ, શાળા, રમકડાં, પંખી, રમતગમત અને ‘તાવડી’ જેવા કાવ્ય દ્વારા ગૃહઉપયોગી સાધન કાવ્યના વિષયો છે. વિષય ગમે તે હોય પણ કવિએ પ્રાસાનુપ્રાસ તરફ સભાનતાથી કામ કર્યું છે તે જણાય છે.

કાવ્યસંગ્રહનો પ્રારંભ ‘પ્રાર્થના’ કાવ્યથી થયો છે તે સૂચક છે. દિવસ ઊગે કે પહેલી આવે પ્રાર્થના ! આ પ્રાર્થનામાં ભણીને અફસર થઈ દેશસેવાની વાત સાંકળીને કવિ જાણે કહેવા માંગે છે કે બાળકરૂપી પુષ્પ કોમળ છે પણ તે દેશ માટે કઠણ પણ થઈ શકે છે, એ પછી આવે છે ‘રોજની વાત.’ દિનચર્યા કેવી હોવી જોઈએ તે અહીં બતાવવામાં આવ્યું છે. દાંત સાફ કરવા, સ્નાન કરવું – એ તો સ્વાભાવિક રીતે બધાં કરે. અહીં બાળકોને ‘તન-દુરસ્તી’ માટે જે કહેવામાં આવ્યું છે તે ધ્યાનપાત્ર છે. જેમકે, “વહેલી સવારે સૂરજ તડકે, કસરત હળવી કરીએ રે... ભોજન ટાણે એકચિતે સૌ, આવીને રસ કરીએ રે... સૂવા ટાણે સ્તુતિ કરતાં, નીંદર માણી લઈએ રે.”

આ સંગ્રહમાં પંખીઓનું અને પ્રકૃતિનું વિશાળ સામ્રાજ્ય છે. તેમાંય વરસાદ-વાદળની વાત તો અનેક રીતે આવી છે. ‘મેહુલા’, ‘શું શિખવાડે ?’ ‘મને ગમતાં રે’, ‘અચરજ’, ‘સૂરજદાદા’, ‘ચાંદો’, ‘તલાવડી’, ‘વસંત’, ‘પંખીઓ તમામ’, ‘મને ગમે’, ‘વૃક્ષોને...’, ‘મોરલો’, ‘પંખીનો મેળો’, ‘લીમડો’ ને ‘ફૂલડાં વહાલાં લાગે.’ – જેવાં અનેક કાવ્યોમાં પુષ્પ-પંખી-કુદરત અને બાળકની ભાવનાસૃષ્ટિ રજૂ થઈ છે. ‘ગમે’ કાવ્યમાં બાળકને શું શું થવું ગમે તે સમજવા જેવું છે. બાળક કહે છે : “બા ! મને સૂરજ થવું ગમે, સૂરજ થઈને તપવું ગમે.” પછી તે કહે છે કે મને ચાંદો થવું, વાદળ થવું, કળી થવું, પંખી થવું ને ઝરણું થવું ગમે. જોઈ શકાય છે કે બાળકમાં કેટલી બધી કુદરતપ્રીતિ છે. ને વળી એમ ચાંદો કે ઝરણું થઈને પછી એ શું કરશે તે પણ કહે છે; જેમકે, ઝરણું બનીને તે ગીત ગાવા ઇચ્છે છે. આમ બાળમાનસસૃષ્ટિ અહીં બહુ સહજ રીતે અભિવ્યક્ત થઈ છે. તો તેના આંગણે થયેલા ‘પંખીના મેળા’ના વર્ણનમાં તે પોપટ, કાગડો, મોર વગેરેનું પણ સુંદર વર્ણન કરે છે. ‘પાંખ બે આપો’માં તે ગાય છે : ‘મને ઊડવાની પાંખ બે આપો, કે મારે જાવું ઊંચેરા આભમાં.’ ‘વૃક્ષો...’ કાવ્ય એ વૃક્ષ વિષય ઉપર લખાયેલો નાનકડો પદ્યનિબંધ છે. તેમાં લય-પ્રાસ કરતાંય વૃક્ષની મહત્તા સુંદર રીતે વ્યક્ત થઈ છે. ‘ચાંદો’ કાવ્યમાં રજૂ થયેલું કાવ્યાત્મક વર્ણન રમણીય છે : ‘વૃક્ષ વૃક્ષને પાંદ પાંદ પટ રમત રમે અજવાળું રે, ખળખળ વહેતાં પાણી માંહે મોં જુએ લટકાળું રે.” આ સંગ્રહમાં આમ કુદરતનાં અનેક મનોહર ચિત્રો પ્રાપ્ત થયાં છે.

બાળક માત્ર કુદરત કે પંખીઓ સાથે જ તાદાત્મ્ય અનુભવે છે એવું નથી. એને ઘર-કુટુંબ-શાળા-વતન-દેશ વગેરે માટે પણ એટલો જ ભાવ છે. ‘નાનકડી બહેન’ તેને વહાલી છે. બહેન વિશેની વાત બહુ કલાત્મક અને ચિત્રાત્મક ઢબે રજૂ થઈ છે : “નાની શી આંખ જાણે એ રૂપેરી તારલા !” તો આ ચિત્ર જુઓ : “પીળી પીળી ઓઢણી ને રાતી છે ઘાઘરી, ઝંઝર ઝણકાવતી દોડે એ પાઘરી.” બાળકને દાદી વહાલી છે ને તે કેવી રીતે પોતાનો ઉમળકો વ્યક્ત

કરે છે તે ‘દાદી આવે’માં જોવા મળે છે. સામાન્ય રીતે દાદી બાળકની સંભાળ લે, અહીં બાળક દાદીની સંભાળ કેવી રીતે લે છે તે જોવા જેવું છે : “ઝરમર ઝરમર વર્ષા ટાણે દાદીમાને છત્રી આપું, બહાર ફરીને દાદી આવે સામે દોડી આપું છાપું.” ‘હળીમળીને રહીએ’ કાવ્યની ભવ્ય ભાવના માણવા જેવી છે, પણ તેની ભાષા બાલભોગ્ય ઓછી લાગે છે. તેની સામે ‘નેહાબહેન લટકાળાં’ની શબ્દપસંદગી બહુ સ્વાભાવિક લાગે છે : “ભોળા ભટક બહુ લાગે નેહાબહેન લટકાળાં” એ જ રીતે રવિવારની રજાની વાત પણ સહજ રીતે વ્યક્ત થઈ છે. વળી બાળકને માત્ર રમવું જ ગમે છે તેવું નથી. તેને ભણવું પણ ગમે છે. તેથી તે કહે છે : “મને વહાલી લાગે રે નિશાળ, નિશાળમાં જાવું છે.” (‘નિશાળ’) અને કહે છે કે, ‘આંક શીખવા દે.’ અલબત્ત, આંક શીખવાની સાથે તે બીજી અનેક પ્રક્રિયાઓ પણ કરવાનું કહે છે તે પણ ધ્યાનમાં રાખવા જેવું છે.

અહીં કુટુંબપ્રેમનાં કાવ્યો છે તેમ વતનપ્રેમ – દેશપ્રેમનાં કાવ્યો પણ છે. ‘ગુર્જર ધરણી !’, ‘અમે’, ‘અમે ભારતવાસી’ કાવ્યો આ સંદર્ભમાં વાંચવા જેવાં છે. ભારત એ ગામડાંઓનો બનેલો દેશ છે. અહીં પણ ગ્રામ્યમાહોલનાં સુંદર કાવ્યો છે. કવિકલ્પના પણ અહીં માણવા જેવી છે : “જળ માંહે સૂરજ હાલે તલાવડી છાકમ છોળ, રંગ સોનેરી છલકાવે તલાવડી છાકમ છોળ.” ‘તલાવડી’, ‘મજાનો ચબૂતરો’, ‘લીમડો’ વગેરે કાવ્યો ગામડું જીવનું કરે છે.

કેટલાંક કાવ્યો તેના વિષયને કારણે વિશિષ્ટ બન્યાં છે. જેમકે, ‘તાવડી’. એ જ રીતે ‘મજાની વાડી’ કાવ્યમાં ચિત્રોની હારમાળા રચાઈ છે અને વાડી જાણે કે તાદૃશ થાય છે. બાળકોને ઉખાણાં-જોડકણાં ગમે. અહીં નમૂનારૂપ જોડકણાં પણ છે. એક બાજુ ‘તાવડી’ પર ગીત છે, તો બીજી બાજુ સાંપ્રત સમયનું એક મહત્ત્વનું માધ્યમ – ટી.વી. પર પણ કાવ્ય છે, ટી.વી. દ્વારા કવિએ તેમાં જોવા મળતી આખી દુનિયા કાવ્યમાં બતાવી છે. ‘સસલાભાઈને શરદી થઈ’ – એ નિમિત્તે લેખકે આયુર્વેદની વાત પણ સાંકળી છે. બાળક પોતે જે જુએ-જાણે તે પ્રમાણે તે પશુ-પંખીને પણ કરાવે. ને એટલે સસલાભાઈને ‘નાસ’ લેવડાવે. બાળકાવ્યસંગ્રહ હોય ને કોઈ રમત કે કોઈ તહેવારની વાત ન આવે તો તે સંગ્રહ અધૂરો ગણાય. અહીં ‘દિવાળી’નું કાવ્ય છે અને દિવાળી નિમિત્તે રીતરિવાજોની વાત સાંકળી છે. તો ‘સંતાકૂકડી’ની રમત પણ કવિએ બાળકોને રમાડી છે.

પ્રસ્તુત સંગ્રહમાં કવિએ સાચા અર્થમાં બાળભોગ્ય કાવ્યો આપ્યાં છે. પોતે બાળક બનીને જગતને જોવા પ્રયત્ન કર્યો છે. અને એ રીતે જે સંવેદનો અનુભવ્યાં છે તેને અહીં લયબદ્ધ કર્યાં છે. બાળકોને ગમે તેવાં સુંદર બાળકાવ્યોનો આ સંગ્રહ છે. કવિની કલ્પનાશક્તિ અને લયપ્રભુત્વનો તેને સરસ લાભ મળ્યો છે.

આત્મકથા સાહિત્યપ્રકાર નથી ?

પ્રિય રવીન્દ્ર,

‘પરબ’ (જાન્યુ. ’૧૦)માં પ્રકાશિત તારો અભ્યાસલેખ વાંચીને થયું, પહેલાં નાટક, પછી નવલકથા, વિવેચન, હવે આત્મકથાનો વારો ? આમ એક યા બીજું કારણ આગળ ધરીને આપણે એક પછી એક સ્વરૂપને સાહિત્યમાંથી દેશનિકાલ કરતા જઈશું તો કવિતા – વાર્તા સિવાય બચશે શું ? (અને કવિતા લેખે પણ કેટલી રચનાઓ ?) આત્મકથાને પગલે પગલે જીવનચરિત્ર, વ્યક્તિચરિત્ર કે રેખાચિત્ર, સ્મૃતિકથા, પત્ર, ડાયરી, પ્રવાસનિબંધને પણ હાંકી કાઢવામાં જ આવશેને ?

તારા લેખમાંના વિધાનને આ પત્રના શીર્ષકમાં પ્રશ્ન રૂપે મૂકવાનું કારણ એ છે કે આત્મકથાને સાહિત્યપ્રકાર ગણવા સામે તેં જે પ્રશ્ન ઉઠાવ્યા છે એમાં જ મને એના ઉત્તર દેખાયા છે, તો હું એ રીતે જ વાત કરું.

(૧) તું જ્યારે એમ કહે છે કે ‘કોઈ પણ સાહિત્યપ્રકારમાં કલ્પનાનો વિશેષ મહિમા છે, પણ આત્મકથામાં કલ્પનાને અવકાશ નથી. જો આત્મકથામાં કલ્પના ભળે તો આત્મકથાનું સત્યઘટના પર આધારિત, હું-કેન્દ્રી નવલકથા બનવાનું જોખમ નકારી શકાય નહીં’ ત્યારે તું સાહિત્યસર્જનમાં કલ્પનાતત્ત્વની સક્રિયતાને બહુ સીમિત કરી દઈને માત્ર સામગ્રીની ઉત્પાદતા, એટલો જ એનો અર્થ કરે છે. કોઈ કૃતિને આપણે ‘સર્જન’ રૂપે જોઈએ છીએ ત્યારે શું માત્ર તેની સામગ્રીનો જ વિચાર કરીએ છીએ ? અભિવ્યક્તિના સૌંદર્યને, તેની અસરકારકતાને એની સાથે કેટલોબધો સંબંધ છે ! એક અલંકાર કે કલ્પન, અરે, વાક્યભંગી સાથે પણ કલ્પના કેટકેટલી રીતે સંયોજાય છે ! આત્મકથામાં નિરૂપાયેલી તથ્યમૂલક ઘટનાને સપ્રાણ કરવામાં એનો કેટલોબધો હિસ્સો છે ! આત્મકથામાં કહેવાયેલી ‘કોઈક’ની વાતનો સ્પર્શ આપણને શાથી થાય છે ? બીજી બાજુ, શું તથ્યાત્મક વસ્તુની સાહિત્યરચના ન થઈ શકે વારુ ?

(૨) ‘આત્મકથાકાર બાળપણ જીવ્યો હોવા છતાં તેના દ્વારા થતું નિરૂપણ ઘણુંખરું સ્મૃતિ આધારિત રહેવાનું. કોઈક રીતે એનું દસ્તાવેજીકરણ થયું હોય તોપણ.’ – એમ તેં કહ્યું છે. વાત ખોટી નથી પરંતુ (જેમ સાહિત્યકૃતિ માત્ર પાસે તેમ અહીં પણ) એ સ્વીકારીને જ ભાવકે આત્મકથા પાસે જવાનું છે. આત્મકથા પાસે એને દસ્તાવેજની અપેક્ષા પણ નથી, જેમ કોઈ પણ સાહિત્યકૃતિ પાસે નથી.

(૩) તું અહીં જ કહે છે, ‘આત્મકથાનું મંડાણ જ કલ્પનાશ્રિત હોય ત્યાં સત્યનો કેવો અને કેટલો મહિમા હોય તે સમજી શકાય તેમ છે.’ ખરો ગૂંચવાયો છે તું ! શરૂઆતમાં તેં કહ્યું, ‘આત્મકથામાં કલ્પનાને અવકાશ નથી.’ અને હવે કહે છે કે એનું મંડાણ જ કલ્પનાશ્રિત છે ! એટલે એમને કે કલ્પનાની મદદ લેવાની ન હોવા છતાં એ લે છે ? પણ અહીં અગાઉ કહ્યું તેમ એ એની ગુંજાશ ન હોવાનું નહિ કહી શકાય.

(૪) તારી નોંધમાં આગળ કહેવાયું છે : ‘આત્મકથાકાર ...જિવાઈ રહેલી વાસ્તવિકતાને જ નિરૂપતો હોય તોપણ તેનો દષ્ટિકોણ જ વાસ્તવને બદલી નાખવા પૂરતો છે. ગમે તેવું કઠોર

સત્ય કે વાસ્તવ શબ્દમાં કે અન્ય માધ્યમમાં મુકાવા માત્રથી બદલાતું હોય છે, ત્યાં વ્યવહારનું સત્ય કે વાસ્તવ ખોળવાનો અર્થ ખરો ?’ પણ આ તો કોઈ પણ માનવપ્રવૃત્તિની મર્યાદા છે. એમ કહી શકાય કે આ જ કારણે આત્મકથા ઇતિહાસ નથી, સાહિત્યવૃત્તિ છે. અલબત્ત, ઇતિહાસલેખનમાં પણ તેના લેખકનો દષ્ટિકોણ પ્રભાવક ક્યાં નથી બનતો હોતો ? એણે વિવાદો પણ જગવેલા છેને ?

એ પણ સમજવા જેવું છે કે પ્રશ્ન માત્ર વાસ્તવના રૂપાંતરનો નથી, સંદર્ભ-યોજનાનો છે : વસ્તુ એને લઈને જ ‘રચના’નું રૂપ પામતું હોય છે. અને નિતાંત સત્ય – Absolute Truth – જેવી કોઈ વસ્તુ છે કે કેમ તે પ્રશ્ન પણ છે.

(૫) તેં ભાષાનો મુદ્દો ઊભો કર્યો છે. આત્મકથાને લગતી આ ચર્ચામાં એ કઈ રીતે પ્રસ્તુત બને એ મને સમજાયું નથી, છતાં એને પકડું. સાહિત્યકૃતિમાં સંવાદની ભાષા પાત્રની વાણી હોવાનો – અને એ રીતે એ વાસ્તવનો અભ્યાસ રચે એ પૂરતું ગણાવું જોઈએ; બોલીનું વિજ્ઞાન આપવાની જરૂર નથી. પણ તેં જે ઉદાહરણ આપ્યું છે એમાં સોમાલીની ઉક્તિમાં આવે છે એમ સહજ રીતે અલંકાર આવે તો તને વાંધો ન હોવો જોઈએ; જોવાનું એ રહે છે કે એ સાદૃશ્ય રચે છે તે એના પરિચિત જગત સાથે રચે છે કે કેમ.

‘પાત્રોના સંવાદો, ઉક્તિઓ જે તે કાળે જે ક્રમે રજૂ થયા હોય તે જ ક્રમે આત્મકથામાં આવે એવું દર વખતે ન પણ બને.’ ન પણ બને નહિ, ન જ બને. એકેએક વ્યક્તિની એકેએક ઉક્તિગત લાક્ષણિકતાની નોંધ શક્ય નથી. વળી, વાસ્તવમાં એવી લાક્ષણિકતાઓ સતત જળવાતી હોતી પણ નથી, શિક્ષણના વ્યાપ તથા બહુજનસમ્પર્કના સમયમાં તો નહિ જ. પણ મુદ્દો એ છે કે આત્મકથા પ્રત્યે આવો આત્મિક આગ્રહ ઉચિત છે ?

(૬) આ જ બાબત ચરિત્રચિત્રણને પણ લાગુ પડે. માણસ સદાસર્વદા સર્વથા સૌ કોઈને માટે એકસરખો છે જ નહિ, તો પછી આત્મકથામાં પણ શી રીતે હોઈ શકે ? એ એવો નથી એ જ તો એની વિશેષતા છે અને આપણા રસનો વિષય છે. તો ભલેને એનું એવું બહુઆયામી રૂપ આત્મકથામાં પ્રગટે. આપણી એ જ તો અપેક્ષા છે. મજાની વાત એ છે કે જ્યાં એ પોતાને છાવરવાની કોશિશ કરતો હોય છે ત્યાં પકડાઈ ગયા વિના રહેતો નથી.

(૭) ‘આત્મકથા ગમે તેટલી પોતાને માટે હોય તોપણ તે ભાવક માટે છે એ વાતે આત્મકથાકાર પૂરતો સભાન હોય છે. આ સભાનતા જ તેને રસિક બનાવવા તરફ પણ ખેંચે છે ને એ કારણે પણ તે સત્ય, પ્રમાણિકતા, વાસ્તવ કે અનુભવને મચડવા મથે છે.’ – આમ કહેવામાં અત્યુક્તિ છે. જગતની ઉત્તમ ગણાયેલી આત્મકથાઓ ‘રસિક’ બનવા માટે સત્ય, પ્રામાણિકતા, વાસ્તવ કે અનુભવને મચડતી હોય એવું લાગે છે ? ખરેખર તો એ તત્ત્વોને મચડ્યા વગર એ રસપ્રદ અને રોચક બની શકી છે એ જ કારણે તો ઉત્તમ ગણાઈ છે. આત્મકથાનો નિકષ પણ એ જ છે. કોઈ એ કસોટીમાંથી પાર ન ઊતરે એને સ્વરૂપગત મર્યાદા કહીશું કે લેખકગત ?

(૮) આત્મકથાકાર ‘નાયક’ નથી, ચરિત્ર છે. એ ‘નાયક’ છે એવા ખયાલથી જ રવીન્દ્ર, તારા મનમાં આ ભ્રાન્તિઓ ઊભી થઈ છે એમ મને જણાય છે. ‘એ પોતાનાં કે

પરિષદવૃત્ત

સંકલન: રાજેન્દ્ર પટેલ

શ્રી ગની દહીંવાલા વ્યાખ્યાનમાળા અંતર્ગત તા. ૧૩-૨-૧૦ના રોજ અશોક ચાવડાએ પાકિસ્તાનનાં ઉર્દૂ કવિત્રી પરવીન શાકીર (જીવન અને કવન) વિષય પર વક્તવ્ય આપ્યું હતું. આધુનિક ઉર્દૂ સાહિત્યમાં પરવીન શાકીરનું મોખરાનું સ્થાન છે. અશોક ચાવડાએ પરવીન શાકીરના જીવનવિશેષોની વાત કરી તથા એમની ઉત્તમ ગઝલોના ઉદાહરણ સાથે એમની સર્જક ચેતનાનો સંસ્પર્શ કરાવ્યો. ઉર્દૂ સાહિત્ય ઇતિહાસમાં સ્ત્રીસહજ અપ્રતિમ સંવેદન વ્યક્ત કરતી એમની કૃતિઓના પોતે કરેલા અનુવાદનું પણ પઠન કર્યું હતું.

‘નષ્ટનીડ’ પર વ્યાખ્યાન

રવીન્દ્રભવન અંતર્ગત તા. ૩ ફેબ્રુઆરીના દિવસે, રવીન્દ્રનાથ ટાગોરની વાર્તા ‘નષ્ટનીડ’ વિશે શ્રી ભોળાભાઈ પટેલે વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું.

S

રવિશંકર રાવળ વ્યાખ્યાનમાળા અંતર્ગત ૩૦ જાન્યુ.ના રોજ સેપ્ટ યુનિ.ના સહયોગથી સુપ્રસિદ્ધ ચિત્રકાર નલીન માલિનીની અનેરી રજૂઆત માણી. એમણે એમના સર્જનની વિશિષ્ટ કૃતિઓનું ઓડિયો-વિડિયો નિદર્શન કર્યું. ચિત્રકલામાં બહુવિધ કલા દ્વારા બહુપરિમાણિક અભિવ્યક્તિ સંયોજાયેલી જોઈ ઉપસ્થિત સૌ કોઈ અભિભૂત થઈ ગયાં હતાં. ચિત્રકલા સાથે સંગીત, નાટક, ફિલ્મ, સ્થાપત્ય, વિડિયોગ્રાફી જેવાં અનેક કલામાધ્યમોના સાયુજ્યથી ઊભી થતી કલાસૃષ્ટિએ એક અનેરી અનુભૂતિ કરાવી હતી. ગુલામ મહંમદ શેખના માર્ગદર્શન હેઠળ યોજાતી આ વ્યાખ્યાનશ્રેણીનું પ્રત્યેક વ્યાખ્યાન અનન્ય રહ્યું હતું.

સાહિત્યસિદ્ધાન્ત વ્યાખ્યાનશ્રેણી

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ સંચાલિત શ્રી ક. લા. સ્વાધ્યાયમંદિર અંતર્ગત ‘સાહિત્ય-સિદ્ધાન્ત વ્યાખ્યાનશ્રેણી’નું ત્રીજું વ્યાખ્યાન ૧લી એપ્રિલ, ૨૦૧૦ ને ગુરુવાર, સાંજે ૫.૩૦ કલાકે ડૉ. વિજય પંડ્યા ‘ભરત અને એરિસ્ટોટલ : નાટ્યસ્વરૂપની વિભાવના’ વિશે આપશે. સાહિત્યસિદ્ધાન્તની વધુ ને વધુ નિકટ જવાય, પૂર્વ અને પશ્ચિમના કાવ્યવિચારની તુલનાત્મક ચર્ચા થાય તેમજ નૂતન પ્રવાહોની જાણકારી મળે એ આ શ્રેણીનો ઉદ્દેશ છે.

S

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ સંચાલિત શ્રી ક. લા. સ્વાધ્યાયમંદિર દ્વારા પૂર્વ અને પશ્ચિમના સાહિત્યવિચારનો તુલનાત્મક અભ્યાસ થાય તથા નૂતન પ્રવાહોની જાણકારી મળે તે હેતુથી ‘સાહિત્યસિદ્ધાન્ત વ્યાખ્યાનશ્રેણી’ આયોજિત થઈ છે જેના અંતર્ગત પ્રથમ વ્યાખ્યાન તા. ૪-૨-૨૦૧૦ના રોજ ડૉ. ચન્દ્રકાન્ત ટોપીવાલાના ‘રસસિદ્ધાન્ત અને અભિગ્રહણ સિદ્ધાન્ત (રિસેપ્શન થિયરી)’ વિષય પર યોજાયું. આરંભે શ્રી ક. લા. સ્વાધ્યાયમંદિરના કાર્યકારી નિયામક શ્રી પારુલબહેન દેસાઈએ શ્રેણી વિશે ભૂમિકા બાંધી આપી હતી અને શ્રી રાજેન્દ્રભાઈ પટેલે ડૉ. ચન્દ્રકાન્ત ટોપીવાલાના સંનિષ્ઠ સર્જન વ્યક્તિત્વનો આછો ચિતાર વ્યક્ત કર્યો.

પરબ વ માર્ચ, ૨૦૧૦

વ્યાખ્યાનના વિષયમાં પ્રવેશ કરાવતાં ડૉ. ચન્દ્રકાન્ત ટોપીવાલાએ જણાવ્યું, ‘સિદ્ધાન્તો એટલે સાહિત્યને સમજવાનું સાધન.’ સાહિત્યને લેખક-વાચક-કૃતિ-જગત એમ ચાર ભાગમાં વહેંચીને સમજ શકાય એવી ભૂમિકા બાંધી તેમણે રસસિદ્ધાન્તને મનોવૈજ્ઞાનિક સંદર્ભોથી કઈ રીતે સમજ શકાય તેની વિસ્તૃત ચર્ચા કરી હતી. તેમણે જણાવ્યું કે રસસિદ્ધાન્ત જેમ નાટક અને ભાવકને અનુલક્ષીને રજૂ થાય છે તેમ અભિગ્રહણ-સિદ્ધાન્તના કેન્દ્રમાં કૃતિ અને વાચક હોય છે. વાચક પૂર્વાનુભવનું ભાથું બાંધીને કૃતિની પ્રત્યક્ષ જાય છે, ત્યારે કૃતિમાંથી જે પણ ગ્રહણ કરે છે તેમાં તેના પૂર્વાનુભવની ક્ષણો તેને મદદરૂપ બને છે. ટૂંકમાં, રસસિદ્ધાન્ત અને અભિગ્રહણ-સિદ્ધાન્તની મૂળ વાત તો એક જ છે; માત્ર બંનેની પદ્ધતિ અલગ અલગ છે.

આ નૂતન શ્રેણીના આરંભના વ્યાખ્યાનમાં સિત્તેરથી એંશી જેટલા શ્રોતાઓ જોડાયા. જેમાં મધુસૂદન બક્ષી, સુમન શાહ, પ્રશાંત દવે, પ્રદીપ ખાંડવાલા જેવા વિદ્વદ્જનો પણ હતા. ડૉ. ચન્દ્રકાન્ત ટોપીવાલાએ ખૂબ ઓછા સમયમાં સાહિત્યના બે વિશાળ સિદ્ધાન્તોની રસપ્રદ ચર્ચા કરી. અંતમાં શ્રોતા અને વક્તા વચ્ચે થયેલી પ્રશ્નોત્તરીએ વિષયની વધુ નજીક સરકવાની નેમ સાધી. પ્રશ્નોત્તરીમાં શ્રી સુમન શાહ, રમેશ ર. દવે, હરિભાઈ ઉમરેઠિયા, અજય રાવલ વગેરે જોડાયા અને ચર્ચાને જીવંત બનાવી. વક્તવ્યની સમાપનવેળાએ શ્રી ઇતુભાઈએ શ્રોતાગણ અને વક્તાશ્રીનો આભાર માન્યો.

શ્રી ક. લા. સ્વાધ્યાયમંદિર દ્વારા આવા વધુ ને વધુ કાર્યક્રમો યોજાતા રહે તો અમારા જેવા વિદ્યાર્થીજીવોમાં સાહિત્યિક સજ્જતા ખીલે.

– વિભા ત્રિવેદી

ગ્રંથગોષ્ઠિ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ સંચાલિત ક. લા. સ્વાધ્યાયમંદિર દ્વારા યોજાતો ‘ગ્રંથગોષ્ઠિ’નો કાર્યક્રમ તા. ૧૬-૨-૨૦૧૦ના રોજ સાંજે ૬ વાગ્યે શ્રી રઘુવીર ચૌધરીની અધ્યક્ષતામાં યોજાયો હતો. પ્રારંભે પારુલ કંદર્પ દેસાઈએ કાર્યક્રમની ભૂમિકા બાંધી આપી હતી. પ્રફુલ્લ રાવલે અધ્યક્ષ અને વક્તાઓનો પરિચય આપ્યો હતો. શ્રી નીતિન વડગામાએ શિરીષ પંચાલના સર્જન અને વિવેચનની ગોષ્ઠિ થાય છે તેનો આનંદ પ્રગટ કર્યો હતો. ઉષાબહેન ઉપાધ્યાયે શિરીષ પંચાલના દિલ્હી સાહિત્ય અકાદમી પુરસ્કૃત ગ્રંથ ‘વાત આપણાં વિવેચનની’ વિશેના વક્તવ્યમાં શિરીષ પંચાલના બ. ક. ઠાકોર વિશેના લેખને મુખ્ય આધાર બનાવી શિરીષ પંચાલની વિવેચનની લાક્ષણિક શૈલીનો પરિચય કરાવ્યો હતો. શ્રી અજય રાવલે વાર્તાસંગ્રહ : ‘અંચઈ’ વિશે વાત કરતાં ‘અંચઈ’, ‘મજુસ’, ‘હવેલી’ તેમજ ‘આયનો વાર્તાસંગ્રહમાંથી ‘ઓરડામાંથી બહાર’ અને ‘આ ઝુબેદા અને આ કલ્લોલ’ વાર્તાઓનો આસ્વાદ કરાવીને વાર્તાકાર શિરીષ પંચાલનો પરિચય કરાવ્યો હતો. રઘુવીર ચૌધરીએ અધ્યક્ષીય વક્તવ્યમાં શિરીષ પંચાલે ગુજરાતી સાહિત્યમાં કરેલા પ્રદાનને બિરદાવ્યું હતું.

કાર્યક્રમોની જાણકારી માટે અગત્યની સૂચના

જેમણે બધા જ કાર્યક્રમોની જાણ નિયમિત મેળવવી હોય એમને મોબાઇલ નંબર ૯૩૨૭૦-૨૨૭૫૫ ઉપર SMS કરી પોતાનું નામ – મોબાઇલ નંબર તથા ઇ-મેઇલ એડ્રેસ જણાવવાં.

શ્રી. મં. ગ્રંથાલયમાં આવેલ દાનની વિગત

શ્રી રમણલાલ સોનીનાં પુસ્તકો અને તે રાખવા માટેનાં બે કબાટો ખરીદવા માટે રૂ. ૧૬૦૦૦/- શ્રી શ્રીરામભાઈ સોની તરફથી મળ્યા છે.

દીપ્તિ શાહ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનાં પારિતોષિકો

૨૦૦૮ અને ૨૦૦૯નાં બે વર્ષના ગાળામાં પ્રસિદ્ધ થયેલાં પ્રથમ આવૃત્તિવાળાં પુસ્તકોને ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ તરફથી નીચે પ્રમાણેનાં પારિતોષિકો એનાયત કરવામાં આવશે. સર્વ લેખકો અને પ્રકાશકોને મે માસની ત્રીસમી તારીખ સુધીમાં દરેક પુસ્તકની બે નકલો, કયા પારિતોષિક માટે છે તે વિગત પુસ્તકના પહેલા પાના પર દર્શાવીને પરિષદ કાર્યાલય પર મોકલી આપવા વિનંતી કરવામાં આવે છે.

૧. શ્રી ભગિની નિવેદિતા પારિતોષિક : ૨૦૦૮ અને ૨૦૦૯ના બે વર્ષ દરમિયાન પ્રકાશિત થયેલાં લેખિકાઓના વર્ષદીઠ એક એક સર્વશ્રેષ્ઠ પુસ્તકને શ્રી હરિ: ઝું આશ્રમપ્રેરિત આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૨. શ્રી અરવિંદ (સુવર્ણચંદ્રક) પારિતોષિક : ૨૦૦૮-૨૦૦૯નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રકાશિત થયેલા ભક્તિવિષયક સર્વશ્રેષ્ઠ પુસ્તકને શ્રી હરિ ઝું આશ્રમપ્રેરિત આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૩. શ્રી ઉમા-સ્નેહરશ્મિ પારિતોષિક : ૨૦૦૮-૨૦૦૯નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રકાશિત થયેલા સર્વશ્રેષ્ઠ સાહિત્યિક પુસ્તકને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૪. શ્રી કાકાસાહેબ કાલેલકર પારિતોષિક : ૨૦૦૮-૨૦૦૯નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રકાશિત થયેલા નિબંધ, પ્રવાસ, સ્મરણો, જીવનચરિત્રો આદિ પ્રકારનાં સર્વશ્રેષ્ઠ પુસ્તકને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૫. શ્રી બટુભાઈ ઉમરવાડિયા એકાંકી પારિતોષિક : ૨૦૦૮-૨૦૦૯નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રકાશિત થયેલાં એકાંકીઓમાંથી સર્વશ્રેષ્ઠ એકાંકીને પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૬. શ્રી પ્ર. ત્રિવેદી પારિતોષિક : ૨૦૦૮-૨૦૦૯ના બે વર્ષ દરમિયાન પ્રકાશિત થયેલાં શિક્ષણ વિષયક સર્વશ્રેષ્ઠ પુસ્તકને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૭. શ્રી પરમાનંદ કુંવરજી કાપડિયા પારિતોષિક : ૨૦૦૮-૨૦૦૯નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રકાશિત થયેલાં સમાજ, શિક્ષણ વગેરે વિષેના ચિંતનાત્મક સર્વશ્રેષ્ઠ પુસ્તકને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૮. શ્રી જ્યોતીન્દ્ર દવે હાસ્ય પારિતોષિક : ૨૦૦૮ અને ૨૦૦૯નાં વર્ષ દરમિયાન પ્રકાશિત થયેલા હાસ્ય, વિનોદ, કટાક્ષ વગેરેના વર્ષદીઠ એક એક સર્વશ્રેષ્ઠ પુસ્તકને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૯. શ્રી બી. એન. માંકડ ષષ્ટિપૂર્તિ પારિતોષિક : ૨૦૦૮-૨૦૦૯નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રકાશિત થયેલા લોકભોગ્ય વિજ્ઞાનવિષયક સર્વશ્રેષ્ઠ પુસ્તકને આ પારિતોષિક એનાયત

કરવામાં આવશે.

૧૦. શ્રી રામપ્રસાદ પ્રેમશંકર બક્ષી પારિતોષિક : ૨૦૦૮-૨૦૦૯નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રકાશિત થયેલા સાહિત્યશાસ્ત્રના સર્વશ્રેષ્ઠ પુસ્તકને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૧૧. શ્રી તખ્તસિંહ પરમાર પારિતોષિક : ૨૦૦૮-૨૦૦૯નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રકાશિત થયેલા લેખકના પ્રથમ સર્જનાત્મક સર્વશ્રેષ્ઠ પુસ્તક (કવિતા, નાટક, નવલકથા સ્વરૂપના)ને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૧૨. શ્રી હરિલાલ માણેકલાલ દેસાઈ પારિતોષિક : ૨૦૦૮-૨૦૦૯નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રગટ થયેલા વિવેચન અથવા સામાજિક તત્ત્વજ્ઞાનવિષયક સર્વશ્રેષ્ઠ પુસ્તકને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૧૩. શ્રી નટવરલાલ માળવી પારિતોષિક : ૨૦૦૮-૨૦૦૯નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રકાશિત થયેલા બાળસાહિત્યના સર્વશ્રેષ્ઠ પુસ્તકને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૧૪. શ્રી ઉશનસુ પારિતોષિક : ૨૦૦૮-૨૦૦૯નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રકાશિત થયેલાં સર્વશ્રેષ્ઠ દીર્ઘકાવ્યો (સોનેટમાળા, ખંડકાવ્યો, પદ્યનાટક કે અન્ય પ્રકારનાં વર્ણનાત્મક ચિંતનાત્મક દીર્ઘકાવ્યોની કૃતિ ગ્રંથસ્થ અથવા કોઈ સામયિકમાં પ્રગટ થયેલી હોવી જરૂરી છે.)ને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૧૫. શ્રી દિલીપ ચં. મહેતા પારિતોષિક : ૨૦૦૮-૨૦૦૯નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રકાશિત થયેલા સર્વશ્રેષ્ઠ ગઝલસંગ્રહને અથવા જે કાવ્યસંગ્રહમાં ગઝલોની નોંધપાત્ર સંખ્યા હોય તેને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૧૬. શ્રી મહેન્દ્ર ભગત (દીર્ઘનાટક) પારિતોષિક : ૨૦૦૮-૨૦૦૯નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રકાશિત થયેલા દીર્ઘનાટકોને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૧૭. શ્રી રમણ પાઠક ષષ્ટિપૂર્તિ પારિતોષિક : ૨૦૦૮-૨૦૦૯નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રકાશિત થયેલા સર્વશ્રેષ્ઠ નવલિકાસંગ્રહને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૧૮. શ્રી સદ્વિચાર પરિવાર પારિતોષિક : ૨૦૦૮-૨૦૦૯નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રગટ થયેલા સર્વશ્રેષ્ઠ પ્રેરક સાહિત્યના પુસ્તકને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૧૯. શ્રી ગોપાળરાવ વિદ્વાંસ પારિતોષિક : ૨૦૦૮-૨૦૦૯નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રકાશિત થયેલા ભારતીય ભાષાઓમાંથી થયેલા ભાષાંતરના સર્વશ્રેષ્ઠ પુસ્તકને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૨૦. શ્રી ભાસ્કરરાવ વિદ્વાંસ (સમાજશાસ્ત્ર) પારિતોષિક : ૨૦૦૮-૨૦૦૯નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રકાશિત થયેલા ભૂગોળ-સમાજશાસ્ત્રના સર્વશ્રેષ્ઠ પુસ્તકને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૨૧. શ્રી રમણલાલ સોની (બાળ-કિશોર સાહિત્ય) પારિતોષિક : ૨૦૦૮-૨૦૦૯નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રકાશિત થયેલા સર્વશ્રેષ્ઠ બાળ-કિશોરસાહિત્યના પુસ્તકને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૨૨. શ્રી સુરેશ મજૂમદાર પારિતોષિક : ૨૦૦૮-૨૦૦૯નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રગટ થયેલા સ્ત્રી-અનુવાદકના અનુવાદગ્રંથને અથવા ૨૦૦૮-૨૦૦૯નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રગટ

થયેલાં કવયિત્રી રચિત સર્વશ્રેષ્ઠ કાવ્યસંગ્રહને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૨૩. ડૉ. રમણલાલ જોશી વિવેચન પારિતોષિક : ૨૦૦૮-૨૦૦૯નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રકાશિત થયેલા વર્ષદીઠ એક-એક વિવેચનવિષયક સર્વશ્રેષ્ઠ પુસ્તકને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૨૪ ડૉ. ઉપેન્દ્ર પંડ્યા (મહાનિબંધ) પારિતોષિક : ૨૦૦૮-૨૦૦૯નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રકાશિત-અપ્રકાશિત બંને પ્રકારના પરંતુ નિર્દિષ્ટ સમયગાળામાં યુનિવર્સિટી દ્વારા મંજૂર થયેલા સર્વશ્રેષ્ઠ મહાનિબંધને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૨૫. ડૉ. ઉપેન્દ્ર પંડ્યા (લલિતનિબંધ) પારિતોષિક : ૨૦૦૮-૨૦૦૯નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રકાશિત થયેલા લલિતનિબંધના સર્વશ્રેષ્ઠ પુસ્તકને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૨૬. શ્રી દિનકર શાહ 'કવિ જય' પારિતોષિક : ૨૦૦૮-૨૦૦૯નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રકાશિત થયેલા કવિના પ્રથમ સર્વશ્રેષ્ઠ કાવ્યસંગ્રહને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૨૭. શ્રી દોલત ભટ્ટ પારિતોષિક : ૨૦૦૮-૨૦૦૯નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રકાશિત થયેલી ગ્રામજીવન પર લખાયેલી સર્વશ્રેષ્ઠ નવલકથા અથવા લોકસાહિત્યવિષયક સર્વશ્રેષ્ઠ પુસ્તકને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૨૮. શ્રી પ્રિયકાન્ત પરીખ નવલકથા પારિતોષિક : ૨૦૦૮-૨૦૦૯નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રકાશિત થયેલી વર્ષદીઠ એક-એક સર્વશ્રેષ્ઠ નવલકથાઓને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૨૯. શ્રી પંડિત બેચરદાસ જીવરાજ દોશી પારિતોષિક : ૨૦૦૮-૨૦૦૯નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રકાશિત થયેલા સંસ્કૃત-પ્રાકૃત ગુજરાતી વ્યાકરણવિષયક સર્વશ્રેષ્ઠ પુસ્તકને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૩૦. કવિશ્રી ભાનુપ્રસાદ પંડ્યા પારિતોષિક : ૨૦૦૮-૨૦૦૯નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રકાશિત થયેલા મૌલિક ગીતસંગ્રહના પુસ્તકને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૩૧. શ્રી વિષ્ણુપ્રસાદ ત્રિવેદી પારિતોષિક : ૨૦૦૮-૨૦૦૯નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રકાશિત થયેલા ચિંતનાત્મક સર્વશ્રેષ્ઠ પુસ્તકને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૩૨. શ્રી રામુ પંડિત (અર્થશાસ્ત્ર, વાણિજ્ય, ઉદ્યોગ) પારિતોષિક : ૨૦૦૮-૨૦૦૯નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રકાશિત થયેલા અર્થશાસ્ત્ર-વાણિજ્ય-પ્રબંધ-ઉદ્યોગમાં માનવીય સંબંધવિષયક સર્વશ્રેષ્ઠ પુસ્તકને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૩૩. શ્રી પ્રભાશંકર તેરેયા પારિતોષિક : ૨૦૦૮-૨૦૦૯નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રસિદ્ધ થયેલા ભાષાવિજ્ઞાન-વ્યાકરણવિષયક સર્વશ્રેષ્ઠ પુસ્તકને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૩૪. સર્વોદય આશ્રમ સણાલી 'કરુણામૂર્તિ ભગવાન મહાવીર ફાઉન્ડેશન' પારિતોષિક : ૨૦૦૮-૨૦૦૯નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રકાશિત લોકસાહિત્યવિષયક શ્રેષ્ઠ પુસ્તકને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૩૫. ડૉ. બી. ટી. ત્રિવેદી (ચર્ચાપત્રી) પારિતોષિક : આ પારિતોષિક સંદર્ભે એન્ટ્રી મોકલવાની રહેતી નથી કે કશી રજૂઆત પણ કરવાની થતી નથી.

૩૬. ગુજરાત દર્પણ પારિતોષિક : (દરિયાપારના સાહિત્યકારો માટે) વર્ષ ૨૦૦૬-'૦૭-'૦૮નાં ત્રણ વર્ષ દરમિયાન પ્રકાશિત થયેલા નવલિકાસંગ્રહના સર્વશ્રેષ્ઠ પુસ્તકને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

નોંધ : 'પરબ' પારિતોષિકો વર્ષ ૨૦૦૮-૨૦૦૯ દરમિયાન 'પરબ'માં પ્રકાશિત થયેલ શ્રેષ્ઠ કાવ્ય, લેખ, નિબંધ અને નવલિકાને પ્રતિવર્ષ એક એક પારિતોષિક આપવામાં આવે છે.

પ્રફુલ્લ રાવલ
પ્રકાશનમંત્રી

T

'પરબ'ની માલિકી તથા બીજી માહિતી અંગે નિવેદન (ફોર્મ નં. ૪)

૧. પ્રસિદ્ધિ સ્થાન	: અમદાવાદ
૨. પ્રસિદ્ધિ ગાળો	: માસિક
૩. પ્રકાશક-મુદ્રક	: પ્રફુલ્લ રાવલ (ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ વતી)
રાષ્ટ્રીયતા	: ભારતીય
સરનામું	: ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ, ગોવર્ધન ભવન, આશ્રમમાર્ગ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૯
૪. તંત્રી	: યોગેશ જોષી
રાષ્ટ્રીયતા	: ભારતીય
સરનામું	: ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ, ગોવર્ધન ભવન, આશ્રમ માર્ગ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૯
૫. માલિકી ધરાવનાર	: (૧) શ્રી પ્રફુલ્લ અનુભાઈ (૨) શ્રી શ્રેણિકભાઈ
કુલ થાપણના એક	કસ્તુરભાઈ (૩) શ્રી ભગવંત પારેખ
ટકાથી વધારે	(૪) વિનોદ ભટ્ટ (૫) શ્રી રઘુવીર ચૌધરી
રોકનાર ભાગીદાર શેર	(૬) શ્રી નિરંજન ભગત
ધરાવનાર ટ્રસ્ટીઓનાં	
નામ-સરનામું	

સાહિત્યવૃત્ત

સંકલન: પ્રફુલ્લ રાવલ

સાહિત્ય અકાદેમીના ફેલો તરીકે ભોળાભાઈ પટેલની વરણી

૧૬મી ફેબ્રુઆરીના રોજ રવીન્દ્રભવન, દિલ્હીમાં મળેલી સાહિત્ય અકાદેમીની જનરલ કાઉન્સિલે ભોળાભાઈ પટેલની 'સાહિત્ય અકાદેમીના ફેલો' તરીકે વરણી કરી છે.

સમગ્ર ભારતીય ભાષાઓમાં થઈને ૨૧ની સંખ્યાથી ન વધે એ રીતે ઈ. સ. ૧૯૬૮થી વ્યક્તિગત રીતે સાહિત્યક્ષેત્રે કરેલા વિશિષ્ટ પ્રદાન માટે સાહિત્ય અકાદેમીના ફેલો (Fellow of Sahitya Akademi) ચૂંટવામાં આવે છે. પહેલા ફેલો ડૉ. સર્વપલ્લી રાધાકૃષ્ણન્ ૧૯૬૮માં ચુંટાયા હતા. ગુજરાતી સાહિત્યકારોમાંથી આ ફેલો પદે અગાઉ કાકાસાહેબ કાલેલકર, વિષ્ણુપ્રસાદ ત્રિવેદી, ઉમાશંકર જોશી અને રાજેન્દ્ર શાહની વરણી થઈ હતી.

સાહિત્ય અકાદેમીના ફેલોનું પદ આજીવન હોય છે.

હસમુખ બારાડીનું વ્યાખ્યાન

૧૭ ફેબ્રુઆરીના રોજ હસમુખ બારાડીએ ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટ દ્વારા ચલાવાતી શ્રી ભદ્રંકર વિદ્યાદીપક જ્ઞાન-વિજ્ઞાન વ્યાખ્યાન શ્રેણી અંતર્ગત 'ગુજરાત થિયેટરમાં હાસ્યરસિક પાત્રો' એ વિષય પર વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું.

ત્રણ એકાંકીઓનું મંચન

૬ ફેબ્રુઆરીના રોજ ગુજરાત વિશ્વકોશ લલિતકલા કેન્દ્ર દ્વારા 'જાંબુડિયા રંગનું ફૂલ', 'બે જલ્લાદો' અને 'શી'ઝ ડેડ' એ ત્રણ એકાંકીનું મંચન થયું હતું. દિગ્દર્શન નિમેષ દેસાઈએ કર્યું. મૂળ વિદેશી આ ત્રણેય એકાંકીઓનો ગુજરાતી અનુવાદ શ્રી મહેન્દ્ર અમીને કર્યો છે.

ગાંધીનગર સાહિત્યસભાનો વાર્ષિકોત્સવ

ગાંધીનગર સાહિત્યસભાનો વાર્ષિકોત્સવ ૧૩-૧૪ ફેબ્રુઆરીએ યોજાયો હતો. કાર્યક્રમનું ઉદ્ઘાટન ડૉ. ચંદ્રકાન્ત મહેતાએ કર્યું હતું. ભોળાભાઈ પટેલ અને કિરીટ દૂધાત ઉપસ્થિત હતા. પછીની બેઠકમાં 'ચરિત્ર નિબંધની વિભાવના' એ વિષય પર પ્રફુલ્લ રાવલે અને 'ચરિત્ર નિબંધનું આંતરસત્ત્વ' એ વિષય પર પ્રવીણ દરજીએ વક્તવ્ય આપ્યું હતું. ભોળાભાઈ પટેલે અધ્યક્ષસ્થાનેથી ચરિત્રનિબંધ વિષે વિશેષ પ્રકાશ પાડ્યો હતો. બાપોરની બેઠકમાં પ્રવાસ નિબંધમાં મણિલાલ હ. પટેલનો લેખ પ્રકાશ લાવાએ વાંચ્યો હતો. કિશોરસિંહ સોલંકીએ પોતાના પ્રવાસથી થયેલ આંતરજીવનના ઉવાડની વાત કરી હતી. હરિકૃષ્ણ પાઠકે પ્રવાસ - કાવ્યના પઠનથી ગુજરાતી પ્રવાસ નિબંધનો આલેખ આપ્યો હતો. ૧૪ ફેબ્રુઆરીના રોજ ગાંધીનગર સાહિત્યસભા સભ્યના પુસ્તકોનું પ્રદર્શન દોલત ભટ્ટ દ્વારા ખુલ્લું મુકાયું હતું. અને પછીની બેઠકમાં 'બાળસાહિત્યની આજ અને આવતીકાલ' એ વિષય પર યશવંત મહેતાએ વક્તવ્ય આપ્યું હતું. યોસેફ મેકવાન અને પ્રકાશ લાલાએ પણ વક્તવ્યો આપ્યાં હતાં.

'તત્ત્વ' ગઝલસંગ્રહનો લોકાર્પણ સમારંભ

૨૪ જાન્યુઆરીએ રાજકોટમાં લક્ષ્મી ડોબરિયા, દિનેશ કાનાણી અને રાકેશ હાંસલિયાની ૧૧૧ ગઝલોના સંગ્રહ 'તત્ત્વ'નું લોકાર્પણ ગૌરાંગ ઠાકરના હસ્તે થયું હતું. સંજુ વાળા અધ્યક્ષ હતા.

કમળાશંકર પંડ્યા સાહિત્યકાર એવોર્ડ

કમળાશંકર પંડ્યા ફાઉન્ડેશન દ્વારા વડોદરાના સાહિત્યકારે પ્રતિવર્ષ કમળાશંકર પંડ્યા સાહિત્યકાર એવોર્ડ અપાય છે. ૨૦૦૭નો એવોર્ડ ખલીલ ધનતેજવીને અને ૨૦૦૮ના એવોર્ડ ડૉ. રમણ સોનીને અર્પણ કરાયો છે. ભગીરથ બ્રહ્મભટ્ટ અને ડૉ. ચન્દ્રકાન્ત ટોપીવાળાના હસ્તે સન્માનપત્ર અપાયેલ હતા.

કલિકાલ સર્વજ્ઞ હેમચંદ્રાચાર્ય સુવર્ણચંદ્રક

વિશ્વ કલાગુર્જરી ફેડરેશન દ્વારા ૨૦૧૦નો કલિકાલ સર્વજ્ઞ હેમચંદ્રાચાર્ય સુવર્ણચંદ્રક બ્રિટનસ્થિત ડૉ. જગદીશ દવેને અર્પણ થયો હતો. આ સમારોહના અધ્યક્ષસ્થાને ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈ હતા.

ગઝલ ડિપ્લોમા પ્રમાણપત્રનું વિતરણ

૧૭ જાન્યુઆરી પૂ. મોરારિબાપુની નિશ્રામાં ગુજરાતી ગઝલ વિદ્યાપીઠમાં ડિપ્લોમા કરનારને પ્રમાણપત્રો વિતરણ કરાયા હતા. સંસ્થાનો પરિચય પથિક પરમારે આપ્યો હતો.

કલાપીને કાવ્યાંજલિ

પ્રેમાનંદ સાહિત્યસભા, વડોદરાના ઉપક્રમે ડૉ. રશીદ મીરની અધ્યક્ષતામાં કલાપીને કાવ્યાંજલિનો કાર્યક્રમ સંપન્ન થયો હતો. ગુલામ અબ્બાસ 'નાશાદ' અતિથિવિશેષ હતા. ડૉ. વિરંચિ ત્રિવેદીએ કલાપીની પ્રણય-પ્રકૃતિની કવિતા વિશે વક્તવ્ય આપ્યું હતું.

નાનાભાઈ હ. જેબલિયાના સાહિત્ય પર પરિસંવાદ યોજાયો

શ્રી નૂતન કેળવણી મંડળ સંચાલિત, સાવર કુંડલાની શ્રી વી. ડી. કાણકિયા આર્ટ્સ એન્ડ શ્રી એમ. આર. સંઘવી કોમર્સ કોલેજ તથા ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી ગાંધીનગરના સંયુક્ત ઉપક્રમે તા. ૨૩-૦૧-૨૦૧૦ના રોજ કોલેજ સભાખંડમાં 'નાનાભાઈ હ. જેબલિયા એક પુનઃ મૂલ્યાંકન' વિષય પર પરિસંવાદ યોજાયો હતો. જાણીતા સાહિત્યકાર શ્રી રઘુવીર ચૌધરીના અધ્યક્ષ પદે યોજાયેલા આ પરિસંવાદમાં નાનાભાઈના વિવિધ સર્જનો પર વિદ્વદ્જનોએ અભ્યાસપૂર્ણ વક્તવ્યો આપ્યા હતા. જેમાં નાનાભાઈની વાર્તાસૃષ્ટિ પર રજનીકુમાર પંડ્યાએ અને નાનાભાઈની વાર્તાકળા સંદર્ભે કિરીટ દૂધાતે; નાનાભાઈની નવલકથાઓ વિશે મનસુખ સલ્વાએ અને નાનાભાઈની ઐતિહાસિક કથાઓ પર મનોજ રાવલે તેમજ નાનાભાઈના કટારલેખન પર શ્રી રતિલાલ બોરીસાગરે મનનીય પ્રવચનો આપ્યા હતા. જુદી જુદી ત્રણ બેઠકોમાં યોજાયેલ આ પરિસંવાદની ત્રણે બેઠકોના અધ્યક્ષ સ્થાને જુદા જુદા ત્રણ વિદ્વાન સાહિત્યકારોમાં અનુક્રમે રઘુવીર ચૌધરી, નરોત્તમ પલાણ અને વસંત પરીખે નાનાભાઈના સાહિત્યના સત્ત્વ-તત્ત્વને ચીંધી આપ્યા હતા. સંચાલન કેસર મકવાણાએ કર્યું હતું.

કાવ્યસર્જન પ્રક્રિયા પર કાર્યક્રમ

નર્મદ સાહિત્યસભાના ઉપક્રમે રીના મહેતાએ પોતાની કાવ્યસર્જન પ્રક્રિયા પર વક્તવ્ય આપ્યું હતું. એમણે ‘કવિતામાં ઓગળવું એનો અર્થ છે ઈશ્વરમાં ઓગળવું’ કહ્યું હતું. રીના મહેતાએ સ્વરચિત કાવ્યોનું પઠન પણ કર્યું હતું.

વિશ્વગુર્જરીની દિશામાં ગિરાગુર્જરીની યાત્રા

ગુજરાતી ભાષાના સત્ત્વશીલ ગ્રંથોની રાષ્ટ્રીય સ્તરે પ્રસ્થાપિત કરવા માટે અન્ય ભાષાઓમાં એમને અનૂદિત કરીને પ્રકાશિત કરાવવાનું અભિયાન ગુજરાતી સાહિત્ય પ્રદાન પ્રતિષ્ઠાને છેલ્લા પાંચ વર્ષથી આદર્યું છે. ૨૦૦૮ સુધીમાં કુલ ૧૬ ગ્રંથો હિન્દી, મરાઠી, અંગ્રેજી અને તેલુગુ ભાષામાં જે તે વ્યાવસાયિક પ્રકાશકો દ્વારા પ્રકાશિત કરાવ્યાં પછી હવે ૨૦૦૯ના વર્ષમાં આ સંસ્થા દ્વારા નીચેના ચાર ગ્રંથોનો લોકાર્પણ સમારોહ તા. ૪ ફેબ્રુઆરી ૨૦૧૦ના દિવસે ખાતે વિશ્વ પુસ્તક મેળામાં યોજાયો હતો. (૧) ‘સરસ્વતીચંદ્ર’ લેખક – ગોવર્ધનરામ માધવરામ ત્રિપાઠી (સંક્ષિપ્ત આવૃત્તિ) (હિંદી), (૨) ‘ભારેલો અગ્નિ’ – (‘દેવી હુઈ આગ’) લેખક – હિંમતભાઈ મહેતા (હિંદી), (૩) ‘પ્રકાશનો પડછાયો’ (ઓળીઈન નીળળ) – લેખક – દિનકર જોષી (તમિલ).

જાણીતા હિંદી દૈનિક ‘જનસત્તા’ના તંત્રી શ્રી ઓમ માથુરના હસ્તે આ લોકાર્પણ વિધિ થયો હતો. સરદાર પટેલનું એક પણ જીવનવૃત્ત અત્યાર સુધી હિંદી ભાષામાં નહોતું. પ્રદાન પ્રતિષ્ઠાને આવું પહેલું જ પુસ્તક હિંદી ભાષામાં પ્રગટ કરાવ્યું છે.

હિન્દી-ગુજરાતી દલિત સાહિત્યનો રાષ્ટ્રીય સેમિનાર ખેરાલુ કોલેજમાં યોજાયો

વિશ્વવિદ્યાલય અનુદાન આયોગ (યુ.જી.સી.) અને આર્ટ્સ એન્ડ કોમર્સ કોલેજ ખેરાલુના સંયુક્ત ઉપક્રમે તા. ૮ અને ૧૦ જાન્યુઆરી ૨૦૧૦ના રોજ હિન્દી ગુજરાતી દલિત સાહિત્ય વિષયક સેમિનાર યોજાયો. જેમાં કર્ણાટક રાજ્યના ડૉ. શ્રીધર હેગડેએ બીજા ભાષણ રજૂ કરી દલિત સાહિત્યની પ્રાસંગિકતા રજૂ કરી હતી. શ્રી જોસેફ મેકવાને ઉદ્ઘાટન કર્યું હતું. આવકાર પ્રવચન આચાર્યશ્રી રણછોડભાઈ ચૌધરીએ આપેલ. સેમિનારના પ્રમુખપદે ખેરાલુ તાલુકા ઉત્તર વિભાગ કેળવણી મંડળના પ્રમુખશ્રી મોહનભાઈ દેસાઈ હતા. આભારવિધિ સેમિનાર સંયોજક અને હિન્દી વિભાગના વડા ડૉ. નરસિંહદાસ વણકરે કરી હતી.

સૌરાષ્ટ્રના પંચકના અગ્રણી ડૉ. નાથાલાલ ગોહિલે (કેશોદ) ભારતીય અને દલિત સાહિત્ય ઉપર મનનીય પ્રવચન આપ્યું હતું. જ્યારે દલિત સાહિત્યનું ભવિષ્ય એ વિષય પર ગુજરાત યુનિ. ભાષા ભવનના અધ્યક્ષ ડૉ. રંજનાબહેન અરગડેએ પોતાના વિચારો રજૂ કર્યા હતા. દ્વિતીય સંગોષ્ઠીના વડા હતા ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ અમદાવાદ પૂર્વ હિન્દી વિભાગાધ્યક્ષ ડૉ. કુંજબિહારી વાષ્ણવ અને ડૉ. જશવંત પંડ્યા. ડૉ. ધીરજ વણકરે ડૉ. સીતારામ બારોટે, ડૉ. ગોવર્ધન વણઝારા, ડૉ. બી. પી. ચૌહાણ, ડૉ. ભાનુભાઈ રોહિતે, પ્રા. રમણ રોહિતે, ડૉ. સોમાભાઈ પટેલ (ગોઝારીયા), ડૉ. ભરતભાઈ પટેલ, પ્રા. ઈશ્વરભાઈ પટેલ, ડૉ. મમતા શર્મા (અંબાજી)એ પોતાના વક્તવ્યો રજૂ કર્યા હતા. જેનું સંચાલન ડૉ. ધીરજ વણકર, ડૉ. કીર્તિ જાદવે કર્યું હતું.

ગુજરાતી દલિત સાહિત્યની સંગોષ્ઠીમાં ગુજરાતભરના વિદ્વાનો જોડાયા હતા, જેનું અધ્યક્ષપદ શ્રી બબલદાસ ચાવડા (બુદ્ધિધન વિસનગરી) ડૉ. મોહનભાઈ પરમાર (ચાંદખેડા) ડૉ. રાજેશ મકવાણા (મહેસાણા) એ શોભાવ્યું હતું. પ્રા. યશવંત વાઘેલા, શ્રી કનુભાઈ ખડદિયા, ડૉ. સનીલ જાદવ, શ્રી ભી. ન. વણકર, ડૉ. અમૃત જાદવ, ચંદ્રાબહેન શ્રીમાળી, ડૉ. પી. જી. જ્યોતિકર, ડૉ. શિવરામ શ્રીમાળી (ઉઝા), પ્રિ. ડૉ. અમૃત પટેલે વક્તવ્યો આપ્યાં હતાં.

ડૉ. જયંત પાઠક કવિતા પુરસ્કાર

સુરતની એમ.ટી.બી. આર્ટ્સ કોલેજની ડૉ. જયંત પાઠક કવિતા પુરસ્કાર સમિતિ તરફથી આપવામાં આવતા ઉપરોક્ત પુરસ્કાર માટે ૨૦૦૬-૦૭ના વર્ષ દરમિયાન પ્રગટ થયેલા કાવ્યસંગ્રહોમાંથી તજજ્ઞોએ કવિશ્રી ભાનુપ્રસાદ ત્રિવેદીના કાવ્યસંગ્રહ ‘ઋતુપર્ણા’ને પસંદ કર્યો છે. તજજ્ઞો તરીકે શ્રી હરિકૃષ્ણ પાઠક તથા શ્રી જયદેવ શુક્લે સેવા આપી હતી.

કવિશ્રી બાલમુકુન્દ દવેના ગદ્યલેખન સાહિત્ય અંગે

કવિશ્રી બાલમુકુન્દ દવેના સમગ્ર સાહિત્યના સંપાદનની કામગીરી મને સોંપાઈ છે તે સંદર્ભમાં કવિના કાવ્યસંગ્રહો તથા ગ્રંથસ્થ થયેલું ગદ્યલેખન પ્રાપ્ત થયું છે. પરંતુ આ કવિએ કાવ્યસંગ્રહો – વિશેષે બાલકાવ્યોના અન્ય કવિઓના સંગ્રહોની પ્રસ્તાવનાઓ લખી છે. ક્યારેક કોઈ અભિનંદનગ્રંથ કે સ્મૃતિગ્રંથમાં કે કેફિયત રૂપે પણ ગદ્યલેખન કર્યું છે. તો જે સર્જકો-કવિઓને આ કવિની કલમનો લાભ મળ્યો હોય તેઓ તે અંગેની વિગત, વિકલ્પે તેવા લખાણોની ફોટોસ્ટેટ નકલ કે શક્ય હોય તો પુસ્તક ઉપલબ્ધ કરે તો કવિના પ્રદાનને સમુચિત રૂપે મૂલવી શકાય. આશા છે કે કવિના ચાહકો-પ્રશંસકો, સ્નેહીઓ અને સર્જકોનો સહકાર મળી રહેશે – સામગ્રી આ સરનામે મોકલવી : હરિકૃષ્ણ પાઠક, પ્લોટ નં. ૬૨/૨, સેક્ટર ૨-એ, ગાંધીનગર ૩૮૨ ૦૦૭. ફોન : ૦૭૯૨-૨૩૨૮૯૩૮.

પાક્ષિકી

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ સંચાલિત ‘પાક્ષિકી’ના ઉપક્રમે ‘પ્રીતિ સેનગુપ્તા સાથે એક સાંજ’નો કાર્યક્રમ તા. ૨૩-૨-૨૦૧૦ના રોજ સાંજે ૫-૩૦ વાગ્યે યોજાયો હતો. પ્રારંભે રાજેન્દ્ર પટેલે વિશ્વપ્રવાસી પ્રીતિ સેનગુપ્તાનો પરિચય આપ્યો હતો. પ્રીતિબહેને કાવ્યોનું પઠન કરતાં કરતાં કે પ્રવાસપુસ્તકમાંથી ગદ્યખંડ વાંચતાં વાંચતાં પોતાના અનુભવોને પણ વર્ણવ્યા હતા. જેમાં શ્રોતા-ભાવકો તલ્લીન થયા હતા. પ્રશ્નોત્તરી દરમિયાન પ્રીતિબહેનનું પ્રવાસી વ્યક્તિત્વ ઊઘડી આવ્યું હતું. પારુલ કંદર્પ દેસાઈએ પ્રીતિબહેન અને સૌનો આભાર માન્યો હતો.

r